

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
НА ЗАСАДАХ ІДЕОЛОГІЇ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Київ
2020

УДК 342.7, 346.7, 314:330.12, 346:[342.7:314:330.12]

ББК 67.303:65.9(4Укр)239.19

П 68

Рецензенти:

доктор юридичних наук, доцент Коверзнев В.О.

доктор юридичних наук, доцент Олюха В.Г.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України»
(протокол № 13 від 23.12.2020 р.)

П 68 Правове забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя: монографія / під заг. ред. В.А. Устименка. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», 2020. 112 с.

ISBN 978-966-02-9517-9

У монографії висвітлено сучасний стан та визначено перспективи вдосконалення правових засад розподілу доходів в Україні. Виявлено особливості правового регулювання соціально відповідальних публічних закупівель в умовах становлення нової якості життя. Визначено особливості впливу кредитної діяльності фінансових установ на якість життя населення. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини шляхом підвищення ефективності поводження з відходами. Наведено особливості забезпечення внутрішньо переміщених осіб доступним житлом крізь призму ідеології нової якості життя.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних спеціальностей закладів вищої освіти, юристів-практиків, працівників органів державної влади і місцевого самоврядування.

В монографии освещены современное состояние и определены перспективы совершенствования правовых основ распределения доходов в Украине. Выявлены особенности правового регулирования социально ответственных публичных закупок в условиях становления нового качества жизни. Определены особенности влияния кредитной деятельности финансовых учреждений на качество жизни населения. Обоснованы предложения по совершенствованию правового обеспечения соблюдения социально-экономических прав человека путем повышения эффективности обращения с отходами. Приведены особенности обеспечения внутренне перемещенных лиц доступным жильем в контексте идеологии нового качества жизни.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов юридических и экономических специальностей учреждений высшего образования, юристов-практиков, работников органов государственной власти и местного самоуправления.

УДК 342.7, 346.7, 314:330.12, 346:[342.7:314:330.12]
ББК 67.303:65.9(4Укр)239.19

ISBN 978-966-02-9517-9

© Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ:СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ.....	6
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ.....	24
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ.....	38
РОЗДІЛ 4. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ.....	49
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДОСТУПНИМ ЖИТЛОМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕОЛОГІЇ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ	66
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94

ВСТУП

Одним зі стратегічно важливих напрямів модернізації українського суспільства є підвищення якості життя населення. Як складне, багатокомпонентне явище, формування якості життя, як зазначається у наукових джерелах, залежить як від об'єктивних факторів (насамперед, можливості задоволення людських потреб та інтересів у даних соціально-економічних умовах), так і від різноманітних суб'єктивних факторів (соціально-психологічних, соціокультурних та інших). У зв'язку з цим створення передумов для формування та втілення у різні напрями державної політики ідеології нової якості життя має стати запорукою підвищення ефективності правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини.

Невипадково підвищення якості життя визнається критерієм і необхідною умовою сталого людського розвитку. Безперечно, підвищення якості життя людини можливе за умови розвинутого інституціонального середовища, важливим елементом якого виступає законодавство, ступінь ефективності якого справляє безпосередній вплив на прискорення чи пригальмовування процесів із утвердження ідеології нової якості життя як важливої передумови підвищення ефективності правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини. У зв'язку з цим завдання щодо вдосконалення правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя потребує першочергового вирішення у контексті утвердження концепції сталого розвитку.

І саме в цьому контексті у межах виконаного дослідження обґрунтовано низку пропозицій з вдосконалення чинного законодавства України, практичне використання яких може забезпечити підвищення якості життя, забезпечити більший рівень захисту прав та законних інтересів людини і громадянина, значно високу ефективність реалізації їх соціально-економічних прав.

Монографія підготовлена відповідно до плану науково-дослідних робіт ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України» за темою «Правове забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя» (державна реєстрація № 0120U101812) у межах цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Становлення нової якості життя» авторським колективом у складі: **член-кореспондент НАН України Устименко В.А.** – вступ, висновки, розділ 1; **доктор юридичних наук Джабраїлов Р.А.** – розділ 1; **доктор економічних наук Князєв С.І.** – розділ 1; **кандидат юридичних наук Малолітнева В.К.** – розділ 2; **кандидат юридичних наук Гудіма Т.С.** – розділ 3; **кандидат юридичних наук Трегуб О.А.** – розділ 4; **Волкова А.О.** – розділ 5.

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ¹

Як не дивно, але у кризові періоди виникають не лише нові виклики перед суспільством, але і також з'являються можливості для перегляду підходів до вирішення низки назрілих проблем у різних сферах соціально-економічного життя. До речі, саме у кризові періоди держава є найбільш спроможною вирішити ті питання організації життєдіяльності суспільства, які, за звичайних умов функціонування економіки, залишаються у площині перманентних дискусій.

На превеликий жаль, слід визнати, що, через поширення у світі пандемії коронавірусу, загострюються проблеми економічного, соціального, екологічного тощо характерів. Запобігти глибинним деструктивним явищам держави світу намагаються різними методами та засобами, які спрямовані на підтримку бізнесу, посилення банківського сектору, забезпечення зайнятості населення тощо. Безперечно, Україна вживає аналогічних за змістом заходів, які отримали вияв у низці нормативно-правових актів.

Насамперед, привертає увагу Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 13.04.2020 р. № 553-IX (далі – Закон № 553-IX), яким було переглянуто дохідну та витратну частину Державного бюджету України, визначено певні особливості фінансування окремих витратних статей бюджету [1].

Завдяки змінам, передбаченим Законом № 553-IX, вдалося віднайти внутрішні резерви держави, скоротивши витрати на фінансування діяльності значного переліку органів державної влади. Зокрема, з порівняльної таблиці змін видатків та надання кредитів, яку розміщено на інтернет сторінці

---

¹ У цьому розділі частково використано матеріали, підготовлені у межах теми НДР «Правова модель сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0119U101590)

Верховної Ради України як додаток до проєкту Закону № 553-IX, впливає те, що державі вдалося зекономити більш ніж 82 млрд грн. [2].

Звісно, за звичайних умов функціонування економіки, навряд чи Верховна Рада України була б спроможна до вжиття заходів з економії бюджетних коштів із спрямуванням їх на вирішення більш актуальних питань розвитку держави.

Принагідно слід зауважити, що у листі Комітету Верховної Ради України на доповнення до листа-висновку цього ж Комітету від 11.04.2020 р. № 04-13/3-2020/28341 (56216) жодним чином не наголошується на тому, що таке зменшення фінансування видатків широкого кола органів державної влади справить негативний вплив на якість та оперативність виконання функцій, покладених на них чинним законодавством України [2]. Звісно, не виключається, що певні видатки стосуються фінансування окремих програм та надання з державного бюджету субвенцій, але все одно можна дійти висновку, що значна питома вага скорочення видаткової частини має відношення до діяльності органів влади.

Зокрема, у розвиток цієї думки, можна привернути увагу на те, що у Законі № 553-IX було передбачено окремі положення щодо оплати праці працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування), а також працівників, які обіймають керівні посади у суб'єктах господарювання державного сектору економіки, у частині обмеження максимального розміру виплат. Хоч рішенням Конституційного Суду України від 28.08.2020 р. № 10-р/2020 [3], як на наш погляд, з суто формальних підстав було визнано неконституційними положення Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (із змінами) в частині встановлення обмеження максимального розміру заробітної плати працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування), втім вважаємо за доцільне навести

аналіз зазначених правових норм, які склали підґрунтя для розробки низки теоретико-прикладних висновків.

Так, п. 10 розділу I Закону № 553-IX було доповнено Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» статтею 29, яка передбачала, що у квітні 2020 року та на період до завершення місяця, в якому відмінюється карантин, установлений Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, заробітна плата, грошове забезпечення працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування) нараховуються *у розмірі, що не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня 2020 року*. При цьому у зазначеному максимальному розмірі не враховуються суми допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги для оздоровлення, матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань та оплата щорічної відпустки (ч. 1).

Зазначені обмеження, як встановлено ч. 3 ст. 29, застосовуються також при нарахуванні заробітної плати, суддівської винагороди, грошового забезпечення відповідно народним депутатам України, суддям, суддям Конституційного Суду України, членам Вищої ради правосуддя, членам Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, прокурорам, працівникам, службовим і посадовим особам Національного банку України, а також іншим службовим і посадовим особам, працівникам, оплата праці яких регулюється спеціальними законами (крім осіб, встановлених у переліку, затвердженому Кабінетом Міністрів України відповідно до частини 2 цієї статті).

Аналогічні за змістом обмеження встановлені для оплати праці працівників, які обіймають керівні посади у суб'єктах господарювання державного сектору економіки. Зокрема, у п. 10 розділу II Закону № 553-IX встановлено, що у квітні 2020 року та на період до завершення місяця, в якому відмінюється карантин, установлений Кабінетом Міністрів України з метою

запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, місячна винагорода і заробітна плата керівникам, членам виконавчих органів та наглядових рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки (включаючи державні банки), управління якими здійснюється відповідно до законодавства про управління об'єктами державної власності (включаючи Закон України «Про банки і банківську діяльність»), визначається *у розмірі, що не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня 2020 року*. При цьому у зазначеному максимальному розмірі не враховуються суми допомоги по тимчасовій непрацездатності та оплата щорічної відпустки. Хоч і це обмеження по суті було скасовано. Зокрема, у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 17.09.2020 р. № 909-IX (далі – Закон № 909-IX) [4], Кабінетом Міністрів України було прийнято рішення *про скорочення строку дії зазначеного обмеження* та постановою «Деякі питання оплати праці керівників, членів виконавчих органів та винагороди членів наглядових рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки» від 26.10.2020 р. № 996 [5] було відновлено дію пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України від 05.02.2020 р. № 141 «Питання умов і розмірів оплати праці керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки», яким передбачено те, що місячний розмір заробітної плати керівника суб'єкта господарювання державного сектору економіки, що визначається в контракті, *не повинен перевищувати 1250 тис. гривень* [6].

При цьому варто звернути увагу на те, що п. 10 розділу II «Прикінцеві положення» Закону № 553-IX встановлено *єдину чітку підставу* для зняття обмеження розміру місячної винагороди і заробітної плати осіб, які згадуються у зазначеному пункті, а саме *відміна карантину*. Втім, Кабінет Міністрів України, користуючись наданими йому п. 4 розділу «Прикінцеві положення» Закону № 909-IX дискреційними повноваженнями, прийняв рішення у вигляді постанови, яким по суті скасував норму п. 10 розділу II «Прикінцеві

положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»» від 13.04.2020 р. № 553-IX.

Отже, з аналізу вищезазначених правових норм можна було дійти висновку, що максимальний розмір доходу у межах трудових відносин *не повинен був перевищувати 47230 грн.*

Безперечно, такі заходи заслуговували на підтримку, адже надлишкові суми мали б спрямовуватися на вирішення вкрай важливих соціально-економічних питань.

В той же час виникає питання про те як так вийшло, що згадані вище категорії працівників отримували заробітну плату, що перевищує 10-ти кратний розмір мінімальної заробітної плати? І навіть запропоноване обмеження максимальної межі заробітку є неоднозначним і навряд чи економічно обґрунтованим. Адже незрозуміло чому саме 10-ти кратний розмір мінімальної заробітної плати було обрано у якості максимальної межі? І взагалі чи співвідноситься розмір оплати праці згаданих категорій працівників із трудовими доходами іншої частини громадян України?

Відповідно до Схеми посадових окладів на посадах державної служби з урахуванням категорій, підкатегорій та рівнів державних органів у 2020 році, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України «Питання оплати праці працівників державних органів» від 18 січня 2017 р. № 15 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 січня 2020 р. № 16), керівник державного органу (Апарат Верховної Ради України, Секретаріат Кабінету Міністрів України, Офіс Президента України, апарати (секретаріати) Ради національної безпеки і оборони України, Рахункової палати, Конституційного Суду України, Офісу Генерального прокурора, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення) матиме посадовий оклад у розмірі *37800 грн*, а рівня міністерств, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, який встановлений законом – *33600 грн*. [7].

Звісно, суми, які нараховуються як заробітна плата, є значно вищими. Наприклад, за інформацією, наведеною на інтернет сторінці Кабінету Міністрів

України, нарахована Прем'єр-міністру України заробітна плата за грудень місяць 2019 р. склала *76190,48 грн*, віце-прем'єр-міністру з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України – *86773,67 грн*, віце-прем'єр-міністру України – Міністру цифрової трансформації України – *84886,77 грн*. [8].

Отже, цього року майже вдвічі буде зменшено розмір заробітної плати високопосадовців, беручи за одиницю виміру 10-ти кратний розмір мінімальної заробітної плати. Більш ніж в 20-30 разів, беручи за основу ту ж саму одиницю виміру, має зменшитися щомісячна заробітна плата керівників більшості суб'єктів господарювання державного сектору економіки. Адже, за інформацією з інтернет джерел, щомісячна заробітна плата генерального директора ПАТ «Укрпошта» складала *836000 грн*, що, за словами самого керівника державного підприємства, у 200 разів перевищує заробітну плату листоноші [9]. Зазначене має відповідну нормативно-правову основу, а саме, як зазначено у додатку до постанови Кабінету Міністрів України «Про умови і розміри оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, та об'єднань державних підприємств» від 19 травня 1999 р. № 859, якщо вартість активів підприємства, заснованого на державній, комунальній власності становить більш як *30 млрд* гривень або річний чистий дохід від реалізації товарів (робіт, послуг) становить більш як *10 млрд* гривень, або середньооблікова чисельність працівників – більш як *20 тис.* осіб, то максимально допустимий розмір посадового окладу керівника підприємства у кратності до мінімального посадового окладу (ставки) працівника основної професії становить *до 200* [10].

І це в той час, коли за інформацією, наведеною на інтернет сторінці громадської організації «Публічний аудит», у європейських країнах різниця між зарплатами перших осіб компаній і доходами фахівців середнього рівня складає всього *30–40 %* [11].

За статистичними даними, наведеними на інтернет сторінці вищезгаданої громадської організації «Публічний аудит» (станом на кінець вересня місяця 2018 року), *7,9 %* населення отримували заробітну плату нижче мінімальної –

до 3723 грн «брудними», або до 2 997 грн «чистими»; 44,1 % – у розмірі від 3723 до 6000 грн «брудними», або від 2997 до 4830 грн «чистими»; 26,7 % – від 6000 до 10000 грн «брудними», або від 4830 грн до 8050 грн «чистими»; 12,5 % – від 10000 грн до 15000 грн «брудними», або від 8050 грн до 12075 грн «чистими»; 8,8 % – від 15000 грн «брудними» або від 12075 грн «чистими» [12]. Відповідно до відомостей Державної служби статистики України, станом на жовтень місяць 2020 р. середня заробітна плата в Україні становить 12174 грн. [13].

І це в той час, коли в країнах-учасниках Європейського Союзу (далі – ЄС) мінімальна заробітна плата є значно вищою від середньої заробітної плати в Україні. Зокрема, Євростат станом на січень 2020 року диференціював країни-учасниці на три групи залежно від розміру мінімальної заробітної плати, а саме:

група 1, де мінімальна заробітна плата була нижчою за 500 євро на місяць. До цієї групи увійшли Болгарія, Латвія, Румунія та Угорщина, де національна мінімальна заробітна плата становила від 312 євро в Болгарії до 487 євро в Угорщині;

група 2, де мінімальна заробітна плата становила не менше 500 євро, але була нижчою за 1000 євро. До цієї групи увійшли Хорватія, Чехія, Словаччина, Естонія, Литва, Польща, Португалія, Греція, Мальта і Словенія. Національна мінімальна заробітна плата становила від 546 євро в Хорватії до 941 євро в Словенії;

3 група, де мінімальна заробітна плата становила не менше 1000 євро на місяць. До цієї групи увійшли Іспанія, Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Ірландія та Люксембург. Національна мінімальна заробітна плата становила від 1050 євро в Іспанії до 2142 євро в Люксембурзі [14].

Як зазначає академік НАН України Е.М. Лібанова, «неприпустимо низькі (навіть за національними стандартами офіційної оплати праці) заробітки принаймні половини працюючих є характерною ознакою нерівності в Україні. Так, у скандинавських країнах середня зарплата 50 % бідніших становить 70 %

середньої по країні, в європейських країнах – 60 %, у США – 50 %, а в Україні – лише 30 %» [15].

Зіставляючи доходи різних верств населення з доходами найбіднішої половини в різні часи і в різних країнах, академік НАН України Е.М. Лібанова зауважує, що у скандинавських країнах, де, як вважається, в 70–80-х роках минулого століття спостерігалася мінімальна нерівність, доходи заможних 10 % населення втричі перевищували доходи найбіднішої половини; у європейських країнах з помірною нерівністю – більш як у 4 рази; у США з високим рівнем нерівності – у 7 разів. Водночас в Україні, як зауважує науковець, загалом цей показник становить 13, а в м. Києві – 21,5 разів. Додатково академік НАН України Е.М. Лібанова наводить і іншу не менш цікаву статистику. Зокрема, якщо розглядати співвідношення середніх заробітків (науковець акцентує увагу на легальному заробітку) 1 % найбагатших людей до середніх заробітків найбідніших 50 %, то у Скандинавії перевищення становить 7 разів; в Європі – майже 12; в США – 24; в Україні – майже 45; у м. Києві – понад 95 разів [16, с. 23].

Неприпустимо низькі доходи майже половини населення та надзвичайно велика різниця в оплаті праці 1% найбільш високо оплачуваних працівників і решти робочої сили, визнаються академіком НАН України Е.М. Лібановою ключовими ознаками соціально-економічної нерівності в Україні [15].

Слід зазначити, що нерівність поглиблюється ще більше у зв'язку з невідповідністю нормативно визначеного розміру прожиткового мінімуму із фактичним розміром прожиткового мінімуму. На зазначену невідповідність зверталась увага у п. 8 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 року, який згодом було виключено Законом № 553-IX. Зокрема, у цьому пункті містилось доручення Кабінету Міністрів України здійснити заходи щодо наближення у 2020 році розміру прожиткового мінімуму до його реальної величини, яка розрахунково може становити близько 4251 грн, з відповідним коригуванням розміру прожиткового мінімуму для основних соціальних і демографічних груп

населення. Станом на 1 січня 2020 року розмір прожиткового мінімуму становить 2027 грн, тобто є меншим майже в 2 рази.

Отже, виключення цієї норми із Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» дає підстави стверджувати, що Кабінет Міністрів України не вживатиме заходів щодо встановлення паритету між нормативним та фактичним розмірами прожиткового мінімуму. Зазначене лише посилить конфронтацію у суспільстві та свідчитиме про порушення державою вже на постійній основі норми ч. 3 ст. 46 Конституції України, яка передбачає те, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [17].

У певній мірі соціально-економічна нерівність в Україні і надалі поглиблюватиметься, а сучасна економічна криза, викликана погіршенням у світі епідемічної ситуації, додатково привернула увагу держави на наявну в суспільстві проблему. Спроба одночасного вирішення економічних проблем держави та у певній мірі применшення соціальної нерівності в суспільстві шляхом обмеження максимального розміру заробітної плати працівників бюджетних установ, у тому числі органів державної влади та місцевого самоврядування, а також осіб, які обіймають керівні посади у суб'єктах господарювання державного сектору економіки, є схвальною, але навряд чи сприяє вирішенню стратегічного завдання щодо покращення добробуту населення та подолання бідності в країні.

Тим більше, що таке обмеження максимальної межі оплати праці є тимчасовим заходом, оскільки, як було зазначено у Законі № 553-IX, встановлюється на період до завершення місяця, в якому відміняється карантин.

Загалом, обмеження максимального розміру доходу, який можна отримати за рахунок публічних коштів, тобто коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, вбачається за доцільне встановити на постійній основі. Звісно, ця пропозиція на даний час суперечить ч. 2 ст. 94 Кодексу законів про

працю України, якою встановлено, що розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і *максимальним розміром не обмежується* [18]. Втім вищенаведені цифри, які демонструють рівень заробітних плат державних службовців, керівного складу суб'єктів господарювання державного сектору економіки та звичайних громадян, нашою думкою про доцільність встановлення справедливого механізму розподілу коштів Державного бюджету України, а також місцевих бюджетів, у формуванні яких, у тому числі, беруть участь всі працездатні громадяни України як платники податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Наприклад, фахівці громадської організації «Публічний аудит» запропонували обмежити максимальний розмір заробітної плати (з урахуванням надбавок, доплат і премій) всіх розпорядників публічних коштів, включаючи державні підприємства, установи і організації на рівні:

20 мінімальних заробітних плат для вищого керівного складу;

10 мінімальних заробітних плат для середнього та молодшого начальницького складу;

5 мінімальних заробітних плат для інших працівників [12].

В той же час належне економічне обґрунтування доцільності обмеження сум заробітних плат саме у таких розмірах фахівцями громадської організації «Публічний аудит» не наводиться. І навіть, якщо припустити, впровадження у законодавство України зазначених пропозицій, то вищий керівний склад органів влади не відчує істотної різниці в оплаті праці, оскільки отримуватиме встановлені для них «докарантинні» виплати.

Можливі шляхи вирішення зазначеної проблеми також представлені у низці законопроектів. Зокрема, у законопроектах № 2798 від 23.01.2020 р. [19] та № 2798-1 від 10.02.2020 р. [20] пропонується обмежити максимальний розмір заробітної плати керівників і працівників підприємств державного сектору економіки, державних службовців і працівників установ та організацій,

що фінансуються чи дотуються з бюджету 10-ти кратним розміром мінімальної заробітної плати. Встановити значно більший максимальний розмір заробітної плати пропонується законопроектом № 2798-2 від 10.02.2020 р., а саме не більше ста тисяч гривень [21].

Втім жодним із наведених законопроектів не наведено економічне обґрунтування зазначених пропозицій.

Напевно для визначення критеріїв встановлення обмеження максимального розміру доходу, який можна отримати за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, вбачається за доцільне звернутися до методологічного інструментарію, напрацьованого у межах економічної науки та апробованого у практичній площині більшістю країн світу.

Зокрема, як наголошує академік НАН України Е.М. Лібанова, для визначення ступеня нерівності населення за доходами використовується весь спектр показників варіації (коефіцієнт варіації, середнє квадратичне відхилення тощо). Разом з тим, науковець підкреслює, що існують і спеціальні коефіцієнти, що дозволяють оцінити нерівність за доходами і виміряти вплив факторів на цей феномен. Зокрема, у монографічному дослідженні «Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки» академік НАН України Е.М. Лібанова ґрунтовно зупиняється на аналізі коефіцієнта Лоренца, коефіцієнта Джині, індексу Аткинсона, індексу Тіля, децильного (квінтильного) коефіцієнта диференціації (коефіцієнта фондів), коефіцієнта контрастів доходів [22, с. 32–40].

При цьому слід звернути увагу на те, що у статистичній роботі міжнародних організацій та наддержавних об'єднань віддається перевага коефіцієнту Джині та/або децильному (квінтильному) коефіцієнту диференціації (коефіцієнту фондів).

Зокрема, у публікації Євростата «Сталий розвиток в Європейському Союзі. Моніторинговий звіт щодо прогресу в напрямку ЦСР в контексті ЄС» (видання за 2019 рік) під час висвітлення інформації щодо стану зменшення нерівності

всередині та між країнами ЄС наводяться відомості із посиланням на квінтільний коефіцієнт. Так, наголошується, що «Квінтільний коефіцієнт частки доходу порівнює дохід, отриманий 20% населення з найвищим рівнем коефіцієнту наявного до розподілу доходу, із доходом, одержаним 20% населення з найнижчим рівнем коефіцієнту наявного до розподілу доходу. Чим вищою є різниця, тим більшою є нерівність доходів. В ЄС, починаючи з 2005 року, таке співвідношення збільшилося, але у незначній мірі, досягнувши співвідношення 5,1 у 2017 році. Це означає, що дохід найбагатших 20% домогосподарств був приблизно в п'ять разів більшим від доходу найбідніших 20%.» [23, с. 201].

В той же час у статистиці заробітку, підготовленій Євростатом, для відображення відмінностей використовується децильний коефіцієнт. Як впливає зі статистичних відомостей: «У всіх країнах-членах ЄС у 2014 році коефіцієнт співвідношення D9/D1 становив від 2,1 у Швеції до 4,7 у Польщі. Це означає, що 10% найоплачуваніших працівників заробляли щонайменше вдвічі більше, ніж 10% з найнижчою оплатою у Швеції, і майже в п'ять разів більше в Польщі. Після Польщі, у Румунії (із коефіцієнтом 4,6), Кіпрі (4,5), Португалії (4,3), Болгарії (4,2) та Ірландії (4,1) було також зафіксовано великі відмінності у коефіцієнті D9/D1. Навпаки, найнижчі коефіцієнти D9/D1 були зафіксовані після Швеції, в Бельгії, Данії та Фінляндії (всі у співвідношенні 2,4), Франції (2,7) та Мальті (2,9).» [24].

В свою чергу на офіційному сайті Організації економічного співробітництва та розвитку у розділі «База даних» представлена інформація щодо індикатору «Нерівність доходів». Зокрема, можна обрати для відображення інформації один з декількох коефіцієнтів, а саме: коефіцієнт Джині або децильні/квінтільні коефіцієнти диференціації доходів. За квінтільним коефіцієнтом, наведеним у базі даних Організації економічного співробітництва та розвитку, середній показник нерівності доходів в цілому по ЄС станом на 2017 рік, який можна самостійно розрахувати на підставі відомостей про кожну країну-учасницю ЄС, дорівнює 5,02. В свою чергу

середній показник децильного коефіцієнту P90/P10 (відношення верхньої граничної величини дев'ятого децила – тобто 10% людей з найвищим доходом – до рівня першого децила) станом на 2017 рік склав 4,02 [25].

У базі даних Організації економічного співробітництва та розвитку інформація щодо України не представлена, що напевно зумовлено відсутністю членства у цій організації.

На національному рівні Державною службою статистики України, під час визначення співвідношення рівня доходів населення, одночасно використовуються як децильні, так і квінтільні коефіцієнти фондів.

Так, у статистичному збірнику «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) зазначається, що співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів) у 2017 р. дорівнювало 5,2, а в 2018 р. – 5,4. В свою чергу співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення (квінтільний коефіцієнт фондів) у 2017 р. становило 3,6, а в 2018 р. – 3,8 [26, с. 277].

Як можна побачити, квінтільний коефіцієнт є меншим за децильний, що зумовлено, як наголошує академік НАН України Е.М. Лібанова, тим, що квінтільний коефіцієнт передбачає виключення з розрахунків удвічі більшої частки населення з найбільш відмінними від середнього рівня доходами (витратами) [22, с. 39].

У порівнянні із квінтільним коефіцієнтом 5,1 у ЄС у 2017 р., вітчизняний показник 3,6 у 2017 році виглядає досить оптимістичним та мав би свідчити про досить низьку відмінність у доходах населення. Втім реальна ситуація є протилежною і тому можна погодитися із сумнівами щодо об'єктивності статистичних розрахунків, висловленими у окремих електронних засобах масової інформації із посиланням на неврахування у статистичних спостереженнях значного відставання нормативного рівня прожиткового рівня від його фактичного рівня. Зокрема, зазначається наступне: «Згідно з даними

вибіркових обстежень Держстату, за три квартали 2018-го доходи, нижчі від прожиткового мінімуму, офіційно встановленого в законі про держбюджет, мали лише 1,7% жителів, а нижчі від фактичного прожиткового мінімуму (розраховується Мінсоцполітики) – 29,3%. Ці цифри, до речі, наочно ілюструють розрив між реальним та офіційним рівнями крайньої бідності в Україні. Середньодушовий дохід менше 3,7 тис. грн, тобто на той час мінімальної заробітної платні, мали понад 41% домогосподарств. Що й може фігурувати як показник, близький до реальної кількості українських громадян, які проживають за межею бідності. Корелює із цим показником також інший результат вибіркових обстежень домогосподарств, що проводився Держстатом. Ідеться про розподіл рівня своїх доходів за самооцінкою. Так ось: заявили, що постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування (або навіть і в ньому) сукупно 42,6% опитаних домогосподарств.» [27].

Сумніви щодо об'єктивності статистичних спостережень додатково підтверджуються наведеними у цьому дослідженні розрахунками академіка НАН України Е.М. Лібанової про те, що децильний коефіцієнт фондів в Україні становить 13 % [16, с. 23].

Зазначене свідчить про те, що національна система моніторингу рівня доходів населення та визначення їх співвідношення потребує подальшого вдосконалення, про що напевно більш компетентно мають висловити свою думку фахівці за профілем.

Вбачається, що наявний методологічний інструментарій вимірювання соціально-економічної нерівності в суспільстві мав би бути використаний у законотворчому процесі з метою втілення у правову площину науково обґрунтованих підходів до перегляду механізму оплати праці. Насамперед, у контексті цього дослідження мається на увазі доцільність нормативного закріплення максимального розміру доходу, який може отримати працівник за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету. Зазначене виглядатиме закономірним у контексті ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р., яка передбачає, що *держава здійснює*

регулювання оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати та інших державних норм і гарантій, встановлення умов і розмірів оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, працівників підприємств, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету, а також шляхом оподаткування доходів працівників [28].

Вбачається, що встановлення такої максимальної межі сприятиме реальному дотриманню державою принципу соціальної справедливості. Адже забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу визнано одним з ключових завдань бюджетної політики як напрямку економічної політики держави, про що зазначено у ч. 1 ст. 10 Господарського кодексу України [29]. Більше того, саме на справедливому і неупередженому розподілі суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами, наголошується у ч. 1 ст. 95 Конституції України.

Звісно, так чи інакше подолати повністю соціальну нерівність навряд чи вдасться, але і для її існування повинні бути дотримані певні умови. Зокрема, Джон Ролз у «Теорії справедливості» аргументовано доводить, що соціальні й економічні нерівності є справедливими тільки тоді, коли наслідком їх виступають компенсуючі пільги для кожного й зокрема для найменш привілейованих членів суспільства, тобто несправедливості не буде тоді, коли небагато людей здобувають більше благ за умови, що тим самим поліпшиться становище не таких щасливих осіб, як вони [30, с. 41]. Втім напевно ще зарано говорити, що в Україні існує описана Джоном Ролзом об'єктивна можливість для існування соціально-економічної нерівності. Адже на сьогодні така нерівність створена штучно і жодним чином немає природного характеру.

Слід зазначити, що питанню подолання нерівності приділяється важлива увага у міжнародних документах, зокрема, у Цілях сталого розвитку до 2030 року, ухвалених резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1. Зокрема, у межах Цілі 10 «Скорочення

нерівності всередині країн та між ними» привертають увагу пункти 10.1 та 10.4, які, відповідно, передбачають: до 2030 року поступово *досягти й підтримувати зростання доходів* найменш забезпечених 40 відсотків населення на рівні, що перевищує середній по країні; прийняти відповідну політику, особливо бюджетно-податкову політику, *політику в питаннях заробітної плати та соціального захисту*, і поступово домагатися забезпечення більшої рівності [31].

Звісно, підтримуючи Цілі сталого розвитку (далі – ЦСР), Україна представила бачення орієнтирів досягнення ЦСР у національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна». За підсумками кропіткої роботи групи експертів, у змісті доповіді 17 ЦСР розкриваються через національну систему завдань щодо їх досягнення та індикаторів оцінки їх виконання. Зокрема, Ціль 10 «Скорочення нерівності», серед іншого, містить завдання 10.4, пов'язане із проведенням політики оплати праці на засадах рівності та справедливості. Індикатором виконання цього завдання визнано *співвідношення середньомісячної заробітної плати (доходів) десятої та першої децильних груп працівників (децильний коефіцієнт)* [32, с. 78].

Враховуючи зазначене та беручи до уваги те, що ЦСР України на період до 2030 року, як зазначено в Указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 [33], визнано *орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів* з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України, **вбачається за доцільне внести зміни Кодексу законів про працю України та Закону України «Про оплату праці», закріпивши норму про те, що максимальний розмір доходу, який може отримати працівник за трудовим договором за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету, не може перевищувати суму, яка визначається шляхом множення розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня календарного року, на децильний коефіцієнт фондів, визначений Державною службою**

статистики України за методологією, яка використовується Євростатом. При цьому також слід передбачити, що у разі перевищення децильного коефіцієнту фондів, порівняно із середнім значенням аналогічного коефіцієнту в ЄС, то застосуванню підлягає останній.

Слід наголосити, що впровадження у законодавство такої формули визначення максимального розміру доходу за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету сприятиме реальному покращенню матеріального стану значної частини населення, оскільки збільшення доходу осіб, які обіймають керівні посади в органах влади та суб'єктах господарювання державного та комунального секторів економіки, буде залежати від збільшення розміру мінімальної заробітної плати. У підсумку збільшення максимального розміру доходу залежатиме не від суб'єктивних рішень, а від об'єктивних позитивних трансформацій в економіці. Вочевидь це принесе користь звичайним громадянам.

Додатково слід зазначити, що посилення у вищенаведеній пропозиції на статистичну методологію ЄС є не випадковим, оскільки відповідно до ст. 355 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, національна статистична система має ґрунтуватися на фундаментальних принципах ООН щодо офіційної статистики з *урахуванням acquis ЄС у сфері статистики, зокрема Кодексу норм європейської статистики, з метою гармонізації національної статистичної системи з європейськими нормами та стандартами. Acquis у сфері статистики викладені у Збірнику статистичних вимог, який щорічно оновлюється та який Сторони розглядають у якості додатка до цієї Угоди (Додаток XXIX). Важливо і те, що, відповідно до п. «b» ст. 356 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, співробітництво між Сторонами спрямовується на поступову гармонізацію української статистичної системи з Європейською статистичною системою (ЄСС) [34]. Отже, у підсумку практична реалізація наведеної пропозиції може створити передумови для синхронізації роботи Державної служби статистики України з Євростатом та ефективного виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.*

Не виключено, що запропонований механізм регулювання оплати праці можна буде поширити і на приватний сектор економіки, що, зокрема, впливає із змісту п. 10.4 Цілі 10, представленого у ЦСР до 2030 року, ухвалених резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1. Але зазначене питання потребує окремого більш ґрунтовного аналізу.

У зв'язку з цим сподіваємось, що висловлені у цьому дослідженні пропозиції стануть предметом більш широкого обговорення за участю науковців та практиків з метою їх можливого удосконалення із перспективою надання форми законопроєкту.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Публічні закупівлі забезпечують розвиток і функціонування різних галузей економіки, у т.ч. у сфері освіти, науки, безпеки, оборони, охорони здоров'я тощо. Так, держава, задовольняючи власні потреби у товарах, роботах та послугах, необхідних для виконання своїх функцій, справляє значний вплив на сферу життєдіяльності як всієї країни, так і окремих її регіонів. Таким чином, порушення у сфері публічних закупівель, які ведуть до неефективного використання державних коштів, усунення з ринку закупівель добросовісних учасників, несвоєчасного задоволення нагальних потреб у відповідних товарах, роботах або послугах, або предметах закупівлі неналежної якості та кількості, можуть призводити до невиконання державою своїх зобов'язань, зупинки роботи цілих підприємств, руйнування системи охорони здоров'я, освіти тощо, що утримуватиме якість життя в країні на критично низькому рівні. Наразі в Україні правове регулювання відносин у сфері публічних закупівель спрямовано на забезпечення досягнення найкращого результату (ефективності використання державних коштів), в основі якого традиційно знаходились закупівлі товарів, робіт та послуг найвищої якості за найменшу ціну. Втім, це відображає вузький підхід не лише до самої системи публічних закупівель, але і процесів забезпечення вже нової якості життя крізь призму формування та реалізації концепції сталого людського розвитку. Такий підхід не враховує виклики сьогодення, з якими стикається весь світ, і не розглядає можливість більш стратегічного використання публічних закупівель за різними напрямками державної політики.

В останні часи у практиці здійснення публічних закупівель зарубіжними країнами можна прослідкувати посилення тенденцій до застосування вимог

щодо охорони і просування поваги до прав людини як одного із напрямів стратегічного використання закупівель. Публічні закупівлі вже протягом багатьох років виступають потужним засобом вирішення різноманітних соціальних проблем, що особливо активно знайшло свій прояв у післявоєнні часи. Ще після Першої світової війни закупівлі розглядались як важливий засіб вирішення потреб людей з інвалідністю. Наприклад, Уряд Великобританії запровадив програму із працевлаштування колишніх військовослужбовців-інвалідів, використовуючи механізми договорів про публічні закупівлі. Після Другої світової війни цей підхід вже було поширено не лише на військовослужбовців, але й на інші групи населення з обмеженими можливостями. Найбільш розповсюджений засіб підтримки таких осіб полягав у створенні, так званих, «захищених майстерень», де вироблялись відповідні види товарів, які користувались перевагами під час проведення закупівель [35, с. 258].

Дане питання представляє собою інтерес не лише у історичному аспекті, адже стратегічне використання публічних закупівель для охорони та просування поваги до прав людини продовжується і у сучасному світі. Наразі Директива Європейського Союзу (далі - ЄС) 2014/24/ЄС про публічні закупівлі містить положення про резервацію права брати участь у процедурах публічних закупівель для спеціальних суб'єктів господарювання, які наймають людей з обмеженими можливостями, та суб'єктів господарювання, головною метою яких є соціальна і професійна інтеграція інвалідів та малозабезпечених осіб, або вони можуть забезпечувати виконання договорів про закупівлю у контексті захищених програм зайнятості, за умови, що принаймні 30% працівників цих суб'єктів господарювання або програм складають люди з обмеженими можливостями або працівники з малозабезпечених верств населення [36]. Все частіше до публічних закупівель інтегруються аспекти, які, на перший погляд, не є притаманними закупівельному процесу. Наприклад, у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії (далі – Великобританія) діє Акт про сучасне рабство [37]. Вчинення учасником правопорушень, визначених

у даному Акті, становить обов'язкову підставу для відмови в участі у процедурі закупівлі [38]. У Південно-Африканській Республіці публічні закупівлі активно використовуються для вирішення проблем дискримінації як наслідків режиму апартеїду [39]. З цією метою у Законі про розширення економічних можливостей для корінного африканського населення передбачено заохочення та необхідність преференційних публічних закупівель. У США на федеральному рівні активно проводиться політика з підтримки малого бізнесу під час здійснення публічних закупівель, зокрема суб'єктів господарювання, які належать жінкам та ветеранам-інвалідам збройних сил США [40].

Для системи публічних закупівель України такий підхід не є новим. Наприклад, п. 6 Положення про закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України № 921 від 17.10.2008 р. (втратила чинність), було передбачено надання переваги тендерній пропозиції, поданій підприємствами громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становила не менше 50% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, шляхом застосування преференційної поправки. У межах виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, в Україні було прийнято нову редакцію Закону України «Про публічні закупівлі» від 19.04.2020 р., яка значним чином може вплинути на більш стратегічне використання закупівель, у т.ч. для охорони та просування поваги до прав людини у сфері бізнесу. У контексті адаптації вітчизняного законодавства до вимог ЄС та участі України в Угоді Світової організації торгівлі про державні закупівлі такі вимоги у сфері прав людини набувають нового значення у якості засобу державного регулювання для реалізації цілей за відповідними напрямками державної політики, а також засобу захисту ринків публічних закупівель від недобросовісної конкуренції, так званого, соціального демпінгу.

У зарубіжній науковій літературі проблемам охорони та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях присвячено значну кількість наукових праць [35, с. 257-267; 41, с. 69-79; 42, с. 41-71; 43]. Однак в Україні

даному питанню не приділяють належної уваги, що можна пояснити домінуючим наразі, так званим, економічним підходом до публічних закупівель [44, с. 9], коли держава має діяти на кшталт приватного покупця, утримуючись від реалізації додаткових цілей за різними напрямками держаної політики. Дане дослідження не має за мету виявлення та вирішення проблем сумісності таких соціальних вимог з міжнародними угодами та зобов'язаннями щодо публічних закупівель, які спрямовані на лібералізацію ринків закупівель, а має більш обмежену мету, зокрема, надати огляд практик застосування вимог з охорони та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях, їхнього впливу на якість життя країни і сучасних тенденцій у правовому регулюванні у цій сфері з метою розроблення пропозицій з удосконалення законодавства України.

Роль публічних закупівель як драйверу для просування поваги та охорони прав людини і сталого споживання визначена у 12-ій Цілі сталого розвитку (Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва), одним із завдань якої виступає сприяння забезпеченню сталої практики публічних закупівель відповідно до національних стратегій і пріоритетів. Це передбачає можливості для держав закуповувати не тільки найдешевші товари, роботи та послуги, але і надавати перевагу тендерним пропозиціям учасників, які відповідають трьом стовпам сталого розвитку: екологічного, економічного та соціального. Наприклад, замовник може віддати перевагу учаснику, який має ефективну систему боротьби з примусовою працею або торгівлею людьми, що відповідає також і завданню 8.7. Цілі 8 (Вжити термінових та ефективних заходів для того, щоб викоринити примусову працю, покінчити з сучасним рабством і торгівлею людьми та забезпечити заборону й ліквідацію найгірших форм дитячої праці, включаючи вербування та використання дітей-солдатів, а до 2025 р. покінчити з дитячою працею у всіх її формах). До недавнього часу сталі публічні закупівлі переважно концентрувались на питаннях захисту навколишнього середовища за допомогою «зелених» публічних закупівель. Втім, наразі відбувається процес досягнення рівнозначності трьох стовпів

сталого розвитку на всіх етапах закупівельного процесу, де соціальний елемент відображає також просування та захист прав людини [43, с. 26].

Міжнародна організація зі стандартизації розробила керівництво щодо запровадження сталих закупівель ISO 20400. У даному документі сталі закупівлі визначаються як закупівлі необхідних товарів, робіт і послуг таким чином, щоб це приносило користь не лише організації, яка закуповує, але і суспільству в цілому, при цьому мінімізуючи вплив на навколишнє середовище. Це досягається шляхом забезпечення гідних умов праці осіб, які працюють у постачальника; закупівлею «сталих» товарів, у випадках, де це можливо, і вирішенням соціально-економічних питань, таких як бідність і нерівність. Одним із принципів сталих закупівель визначено повагу до прав людини та етичну поведінку [45, с. 2].

Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) щодо закупівель товарів (робіт) та послуг 2011 р., зокрема Керівництво з його прийняття, на відміну від попереднього закону 1994 р., розглядає поняття «сталих» публічних закупівель. При цьому, питання прав людини, дитячої праці, примусової праці чітко визначені як фактори соціальної складової сталих публічних закупівель [46, с. 5].

Взаємозв'язок між публічними закупівлями та правами людини посилюється завдяки чіткому посиленню на публічні закупівлі у Керівних принципах ООН у сфері бізнесу та прав людини, згідно з якими держави мають заохочувати дотримання прав людини підприємствами, з якими вони здійснюють комерційні операції [47].

Директиви ЄС у сфері закупівель прямо не згадують права людини, посиляючись лише на поняття «соціальні питання або аспекти», визначення яких також не надається. Втім, у публікації Європейської комісії щодо соціально відповідальних публічних закупівель [48] захист та просування поваги до прав людини розглядаються як приклад соціальних питань, що можуть бути вирішені у публічних закупівлях. Крім того, до таких соціальних аспектів закупівель віднесено також і гідні умови праці, соціальну інклюзію,

трудові та соціальні права, а також етичні аспекти торгівлі. У новій редакції Закону України «Про публічні закупівлі» від 19.04.2020 р. серед критеріїв оцінки пропозиції з'являється нове поняття «заходи соціального захисту», що можна пов'язати з правами людини у публічних закупівлях. Крім того, серед критеріїв оцінки визначено і підготовку управлінських, наукових і виробничих кадрів, що можна пов'язати із правами на працю.

Як правило, охорону та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях розглядають як «горизонтальну» ціль [41, с. 70; 49], тобто додаткову до основної функціональної цілі закупівлі, яка полягає у придбанні товарів, робіт та послуг, необхідних безпосередньо для виконання замовником своїх функцій. Так, у Директиві ЄС у сфері публічних закупівель 2014/24/ЄС прослідковується значне посилення у напрямі більш стратегічного використання публічних закупівель, що дозволяє замовникам інтегрувати соціальні та «зелені» критерії до різних етапів закупівельного процесу і досягати своїх внутрішніх цілей за різними напрямками політики. Дана Директива у значній частині враховує практику Суду ЄС щодо можливостей реалізації «горизонтальних» цілей у закупівлях, наприклад, боротьби з безробіттям [50].

Наразі відповідно до Директиви 2014/24/ЄС замовник має право встановлювати вимоги до процесів виробництва товарів, робіт і послуг, які планується придбати. Відповідно до п. 99 Преамбули Директиви 2014/24/ЄС заходи спрямовані на захист здоров'я працівників, залучених до процесів виробництва предмета закупівлі, сприяння соціальній інтеграції представників вразливих груп населення серед осіб, які мають виконувати договір про закупівлю, або спеціальне навчання навичкам, які необхідні для реалізації договору, можуть виступати критеріями оцінки тендерних пропозицій або умовами виконання договору про закупівлю. Так, замовник може прийняти рішення укласти договір про закупівлю із суб'єктом господарювання, який планує найняти найбільшу серед інших учасників кількість людей, які є тривалий час безробітними, з метою виробництва предмета закупівлі. Він також

може враховувати конкретні умови праці для відповідних працівників. Однак важливо вказати, що такі вимоги можуть стосуватись лише тих працівників, які будуть безпосередньо брати участь у процесах виробництва, постачання та надання товарів, робіт та послуг, що виступають предметом договору про закупівлю [51]. Враховуючи основну мету правового регулювання відносин у сфері публічних закупівель в межах ЄС, а саме забезпечення функціонування внутрішнього ринку, складовою якого виступає взаємне відкриття ринків публічних закупівель країн-членів ЄС, підхід до реалізації «горизонтальних» цілей, у т.ч. просування поваги до прав людини, є обмежувальним з метою не допущення дискримінації між учасниками. Це забезпечується шляхом встановлення правила щодо пов'язаності вимог з предметом закупівлі на всіх етапах закупівельного процесу.

Наразі значна кількість країн-членів ЄС активно використовують у публічних закупівлях вимоги у сфері охорони та просування поваги до прав людини з метою вирішення певних соціальних питань, зокрема забезпечення зайнятості осіб, які мають проблеми із працевлаштуванням [52; 53; 54].

У межах виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС ці процеси інтеграції вимог щодо охорони і просування поваги до прав людини не оминули й Україну. Редакція Закону України «Про публічні закупівлі» від 19.04.2020 р. передбачає нову підставу, на основі якої змовник приймає рішення про відмову учаснику в участі у процедурі закупівлі та відхиляє тендерну пропозицію - притягнення згідно із законом службової (посадової) особи учасника процедури закупівлі, яку уповноважено представляти його інтереси під час проведення процедури закупівлі, фізичної особи, яка є учасником, до відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з використанням дитячої праці чи будь-якими формами торгівлі людьми. Така підстава є новою і для ЄС, адже була запроваджена Директивами ЄС у 2014 р. і має чіткий зв'язок з соціально відповідальними публічними закупівлями [55, с. 297]. Взагалі, запровадження у новій редакції Закону України «Про публічні закупівлі» положень, що стосуються соціально відповідальних закупівель

врівноважує три стовпи, які лежать в основі сталого розвитку. Адже до цього публічні закупівлі в Україні розглядались крізь призму лише захисту навколишнього середовища та економічного зростання.

Таким чином, можна зробити висновок, що використання у публічних закупівлях вимог щодо охорони та просування поваги до прав людини справляє безпосередній вплив на забезпечення вже нової якості життя крізь призму формування та реалізації концепції сталого людського розвитку. Враховуючи значні обсяги публічних закупівель в Україні, які щорічно складають приблизно 13% ВВП [56], слід констатувати факт, що їхній потенціал для охорони і просування прав людини у сфері бізнесу не використовується. Дане питання набуває нової актуальності і у контексті серйозних викликів, перед якими постала не лише Україна, а й і весь світ. Зокрема, це стосується поширення коронавірусної інфекції COVID-19. І саме публічні закупівлі можуть відіграти важливу роль у вирішенні та подоланні наслідків епідемії COVID-19. Дане питання потребує обережного підходу, щоб такі заходи не призводили до дискримінації, адже останні тенденції у світі з поширення протекціоністських практик у міжнародній торгівлі також становлять значний виклик у часи економічної нестабільності. У цьому аспекті є доцільним коротко зазначити про успішний досвід Великобританії у реалізації соціальної цінності у публічних закупівлях, тобто додаткових до товарів, робіт та послуг, які закуповуються, екологічних, економічних та соціальних переваг для певних територій, що часто охоплюється поняттям «переваги для громади» [56]. Ключовим словом є «додаткова» цінність для населення Великобританії. Тобто під час, наприклад, виконання договору про закупівлю з проведення будівництва певного об'єкту, учасник може запропонувати таку додаткову цінність, як працевлаштування місцевого населення для виконання даних робіт. Відповідно до останніх змін у правовому регулюванні публічних закупівель Великобританії, певні категорії замовників будуть зобов'язані використовувати такі вимоги в якості критерію оцінки пропозиції тендерних пропозицій. Привертає увагу перелік пріоритетних цінностей, які замовник може розглядати

у своїй закупівлі, до яких віднесено і боротьбу з COVID-19. Даній цінності відповідає такий результат державної політики, як «допомога місцевим громадам у подоланні наслідків COVID-19». Для цього під час виконання договору про закупівлю може бути: 1) створено робочі місця, забезпечено проходження перекваліфікації та залучення іншими способами до роботи осіб, які втратили її внаслідок COVID-19; 2) поліпшено умови на робочому місці з метою боротьби з COVID-19, включаючи соціальне дистанціювання та ін. [57].

Отже, вимоги з охорони та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях можуть виступати потужним засобом вирішення нагальних питань як соціального, так і економічного характеру. Це, у свою чергу, справлятиме безпосередній істотний вплив на забезпечення нової якості життя крізь призму формування та реалізації концепції сталого людського розвитку.

Втім, виникає питання, чи вимоги з охорони та просування поваги прав людини завжди становлять саме додаткову «горизонтальну» ціль до функціональної мети публічних закупівель? Відповідь полягає у тому, що наразі такі вимоги набувають характер невід'ємної складової чесної конкуренції у закупівлях, особливо у ланцюгах поставок, коли мова йде про міжнародні ринки публічних закупівель.

Вимоги з охорони та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях не виступають додатковою «горизонтальною» ціллю, якщо вони пов'язані із забезпеченням відповідності законодавству у сфері охорони прав людини, адже вони у переважній мірі спрямовані на створення рівних умов для участі у закупівлях і вже стають внутрішніми по відношенню до закупівельного процесу. Вони, як правило, передбачають закріплення негативного зобов'язання у вигляді утримання від вчинення певних дій і не тягнуть додаткових зобов'язань як таких. Особливо яскраво це проявляється у положеннях щодо аномально низької тендерної пропозиції. Так, відповідно до ст. 69 Директиви 2014/24/ЄС про публічні закупівлі замовники можуть вимагати від суб'єктів господарювання пояснення ціни або витрат, запропонованих у конкурсній пропозиції, якщо вони здаються надмірно

низькими по відношенню до робіт, матеріалів або послуг. Замовник зобов'язаний відхилити пропозицію, якщо виявиться, що ціна є низькою внаслідок не дотримання учасником відповідних зобов'язань у сфері охорони навколишнього середовища, соціального захисту та трудових прав згідно із законодавством ЄС, національного законодавства, колективними договорами та положеннями міжнародних документів, визначених у відповідному Додатку до Директиви, наприклад Конвенції Міжнародної організації праці (далі – МОП) про примусову чи обов'язкову працю №29, Конвенції МОП про мінімальний вік для прийому на роботу № 138; Конвенції МОП про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182.

Нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі» від 19.04.2020 р. також запровадила механізм визначення аномально низької ціни тендерної пропозиції, що є новим поняттям для законодавства України про публічні закупівлі і визначається як ціна найбільш економічно вигідної пропозиції за результатами аукціону, яка є меншою на 40 або більше відсотків від середньоарифметичного значення ціни тендерних пропозицій інших учасників на початковому етапі аукціону, та/або є меншою на 30 або більше відсотків від наступної ціни тендерної пропозиції за результатами проведеного електронного аукціону. Учасник з такою аномально низькою ціною повинен надати обґрунтування щодо цін або вартості відповідних товарів, робіт чи послуг пропозиції. Таке обґрунтування може містити інформацію про досягнення економії завдяки застосованому технологічному процесу виробництва товарів, порядку надання послуг чи технології будівництва; сприятливі умови, за яких учасник може поставити товари, надати послуги чи виконати роботи, зокрема спеціальна цінова пропозиція (знижка) учасника; отримання учасником державної допомоги згідно із законодавством. При цьому, Закон України «Про публічні закупівлі» не вирішує питання щодо досягнення аномально низької ціни тендерної пропозиції внаслідок недотримання вимог законодавства у сфері соціального захисту та трудових прав, що потребує внесення відповідних змін.

У цьому контексті у процесі публічних закупівель можна запобігти наступних ризиків порушень прав людини: торгівля людьми, використання дитячої праці, дискримінація та нерівне ставлення, небезпечні умови праці, а також встановлення надмірного робочого часу.

Досить жорстких правил щодо дотримання та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях дотримується Королівство Данія [58, с. 333-345], у т.ч. у ланцюгах поставок. Враховуючи право замовника, передбачене ст. 70 Директиви 2014/24/ЄС щодо застосування спеціальних умов договору про закупівлю, до яких можуть відноситись соціальні аспекти та питання щодо працевлаштування, значна кількість замовників передбачають цілі розділи у договорах, присвячені сталим закупівлям, у яких істотна частина відведена положенням щодо захисту та просуванню поваги до прав людини. Переважно такі положення ґрунтуються на Десяти Принципах Глобального Договору ООН [59], Керівних принципах ООН у сфері бізнесу і прав людини та Конвенціях МОП. У якості прикладу таких розділів у договорах наводяться наступні вимоги: 1) *права людини* (учасник зобов'язується під час виконання договору поважати права людини згідно з принципами 1 та 2 Глобального договору ООН та положень Конвенцій МОП № 100 щодо рівного винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності та Конвенції № 111 про дискримінацію в галузі праці); 2) *трудові права*, включаючи вимоги щодо мінімальної заробітної плати (учасник зобов'язується поважати основні трудові права працівника, щоб товари та їх частини вироблялись в безпечних умовах, у т.ч. відповідно до положень Конвенції МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище») [60, с. 337]. При цьому, зазначається, що на практиці часто виникають проблемні питання, пов'язанні із забезпеченням виконання таких вимог та встановленням відповідальності за їх порушення, враховуючи, що, наприклад Глобальний договір ООН, є за своєю природою добровільним механізмом, що використовує достатньо загальні положення. Крім того, зобов'язання щодо пов'язаності вимог з предметом закупівлі обмежують право замовників враховувати наявність або відсутність в учасника

загальної політики корпоративної соціальної відповідальності. Деякі автори наголошують, що самі замовники часто є не зацікавленими у розірванні договору про закупівлю з підстав порушення прав людини. Як правило, замовник буде намагатись уникнути витрачання часу та ресурсів на проведення нової закупівлі, і радше буде здійснювати спроби вплинути на замовника щодо виконання ним своїх договірних зобов'язань у сфері охорони прав людини. Навіть у випадках, коли порушення положень щодо охорони і просування поваги до прав людини визначено як істотне порушення умов договору, замовник, як правило, сприйматиме такі вимоги як другорядні елементи у виконанні договору про закупівлю [60, с. 338, 339].

При цьому, є декілька цікавих випадків, коли вимоги з охорони та просування прав людини у публічних закупівлях відігравали важливу роль. Наприклад, це стосується укладення договору про закупівлі централізованою закупівельною організацією у Королівстві Данія комп'ютерної техніки з компанією Dell. У своїй закупівлі данський замовник застосував вищевказані вимоги щодо охорони і просування поваги до прав людини. У 2013 р. у одному з авторитетних газетних видань вийшла стаття про умови праці на чотирьох заводах Dell, які мають своє місцезнаходження у Китайській Народній Республіці. Відповідно до даних матеріалів люди на цих заводах працювали по 267 годин на місяць, а їхня заробітна плата за годину роботи становила приблизно 1 євро. Оскільки такі умови порушували положення договору про закупівлі у аспекті прав людини, централізована закупівельна організація запросила звіт за результатом аудиту про умови праці на даних заводах, а також план з усунення виявлених порушень. Після цього замовником було визначено, що учасник зміг довести вжиття необхідних заходів для доведення своєї надійності [60, с. 338].

Таким чином, слід зазначити, що вимоги у публічних закупівлях з просування поваги до прав людини як засобу забезпечення рівних умов для участі у закупівлях та добросовісної конкуренції, справляє істотний опосередкований вплив на якість життя населення. Так, держава, яка експортує,

може отримати нечесну перевагу, наприклад, застосовуючи тяжкі умови праці, тим самим знижуючи ринкову вартість трудового компоненту товарів та послуг. Наслідком цього може виступати ущемлення прав працівників із можливим скороченням робочих місць у державі імпортера та погіршення умов праці [61, с. 130]. Чесні учасники втрачають інтерес та мотивацію брати участь у таких закупівлях, рівень конкуренції зменшується, і, у свою чергу, збільшуються ціни.

Виходячи з вищезазначеної ролі вимог з охорони та просування поваги до прав людини у публічних закупівлях, багато зарубіжних країн передбачають положення про закупівлі у своїх Національних планах дій з питань бізнесу та прав людини, які приймаються з метою імплементації Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини [62]. Наприклад, Національний план дій Швейцарської конфедерації на 2020-2023 рр. чітко зазначає про необхідність розвитку сталих публічних закупівель, і що замовники на федеральному рівні повинні, як мінімум, контролювати дотримання основних Конвенцій МОП, коли товари, роботи чи послуги мають надаватись за кордоном. Замовник може вимагати від учасників закупівлі дотримання інших основоположних трудових стандартів, погоджуватись на проведення аудиту та надавати докази відповідності вимогам. Одним із завдань визначено забезпечення розвитку сталих публічних закупівель з необхідністю обміну інформацією. Для цього буде розглянута можливість створення спеціальної національної платформи [63, с. 14]. У Національному плані дій Фінляндської республіки з імплементації Керівних принципів ООН щодо бізнесу та прав людини присвячено цілий підрозділ соціально відповідальним публічним закупівлям [64, с. 20]. Серед завдань визначено, наприклад, підготовку звіту щодо товарних груп, які становлять найбільший ризик для потенційного порушення прав людини. Такий звіт сприятиме обізнаності щодо соціально відповідальних закупівель та врахуванню соціальних аспектів у закупівлях таких товарів. За доцільне вбачається передбачити положення про соціально відповідальні публічні

закупівлі, зокрема, у новому Плані з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2023 року [65].

На підставі вищенаведеного можна зробити наступні *висновки*:

1. Доводиться посилення тенденцій широкої інтеграції додаткових вимог з охорони та просування поваги до прав людини у законодавство і практику здійснення публічних закупівель як у зарубіжних країнах, так і в Україні.

2. Аргументовано, що вимоги із захисту та просування поваги до прав людини виступають не лише додатковими, у порівнянні з функціональною метою закупівель, цілями, але у деяких випадках і невід'ємною внутрішньою складовою публічних закупівель. Активна інтеграція таких вимог обумовлена:

1) ідеологією нової якості життя на основі принципів сталого розвитку, адже публічні закупівлі є невід'ємною складовою досягнення відповідних Цілей сталого розвитку. У даному випадку вимоги з охорони та просування поваги до прав людини у закупівлях сприяють досягненню внутрішніх стратегічних цілей за різними напрямками державної політики, наприклад, боротьби з безробіттям, і справляють безпосередній істотний вплив на процеси становлення нової якості життя населення.

2) необхідністю забезпечення добросовісної конкуренції, особливо у контексті лібералізації ринків публічних закупівель для міжнародної торгівлі, та боротьби з соціальним демпінгом. Посилення захисту прав людини у публічних закупівлях обумовлено також розширенням членства в Угоді СОТ про державні закупівлі, зокрема, потенційним приєднанням до Угоди країн, що розвиваються, в яких часто фіксуються порушення прав людини під час процесів виробництва. У даному випадку вимоги щодо охорони і просування поваги до прав людини справляють опосередкований істотний вплив на процеси забезпечення якості життя, адже нечесна конкуренція призводить до усунення з ринку закупівель добросовісних учасників, що має наслідком зменшення рівня конкуренції, і збільшення цін, що не може не відобразитись і на якості послуг, які надаються населенню.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Як відомо, серед цілей сталого розвитку визначено забезпечення економічних і соціальних потреб, важливих для виживання найбільш вразливих категорій населення. Частково це відбувається за рахунок «ефективного обігу коштів», зокрема їх розподілу в економіці країни (в тому числі серед населення) через фінансові установи. Будь-які відхилення в цьому напрямі можуть призвести до протилежного ефекту. Так, наприклад, надмірні обсяги споживчого кредитування (понад 10% ВВП) здатні сприяти активізації інфляційних процесів (через збільшення готівки в обігу); негативно впливати на якість життя населення тощо. В таких умовах процес досягнення цілей сталого розвитку значно ускладнюється. Крім того, окремі засоби грошово-кредитної політики (далі – ГКП), зокрема облікова ставка НБУ, за відсутності відповідного правового регулювання, виявляються неспроможними належним чином впливати на ефективність розподілу фінансових ресурсів в економіці країни. Яскравим прикладом є ситуація в Україні, коли, незважаючи на рестриктивну політику держави, співвідношення нових кредитів та сукупних споживчих витрат домогосподарств двократно перевищило показники 2015 року [66]. Це негативно вплинуло на якість життя значної частини населення та поставило на порядок денний необхідність винайдення балансу застосування економіко-правового інструментарію, здатного знизити негативний ефект від кредитної діяльності фінансових установ, на шляху до досягнення загальноекономічних цілей.

Дослідженню питань, пов'язаних із різними аспектами ефективного розподілу коштів через фінансові установи та його впливу на якість життя населення, економічний розвиток (економічну політику) країни, присвятили свої роботи наступні вчені: Іваненко Л., Коваленко В.В., Захаркін О.О., Мякота

Т.С., Луценко А., Гордіца Т.М., Гава Ю., Макконел К.Р, Брю С.Л., Охріменко О., Ватаманюк М.М. та інші [67-74].

Слід зазначити, що позиції вчених з вищезазначених питань характеризуються відсутністю єдності підходів. В своїх фундаментальних та прикладних дослідженнях, одні наголошують на тому, що активізація кредитної діяльності фінансових установ підвищує попит на споживання та послуги, а це, в свою чергу, стимулює розширення обсягів їх виробництва і, як наслідок, економічне зростання [69]. Крім того, прискорення обігу грошових коштів позитивно впливає на розвиток фінансово-банківської галузі, а також сприяє формуванню «цивілізованих відносин» в цій сфері [70; 71]. Інші зауважують на тому, що кредит лише відображає рівень споживання та заощадження суб'єктів, а тому взагалі не може бути самостійним показником та впливати на макроекономічну ситуацію [71], а тим більше на ГВП. При цьому, незважаючи на наявність значної кількості праць з відповідної тематики, недостатньо дослідженими виявляються окремі теоретичні та практичні аспекти впливу кредитної діяльності фінансових установ на якість життя населення, а також їх правове урегулювання. Дискусійними залишаються питання щодо позитивного ефекту такого впливу.

Загалом, активне нарощення незабезпеченого споживчого кредитування є особливістю держав, що розвиваються. Зі зростанням економіки його частка зменшується на користь іпотеки і досить рідко перевищує 10% ВВП (особливо це характерно для європейських країн). Дослідження рівня споживчого кредитування в Україні, проведене НБУ, підтвердило, що він близький до 9% від ВВП, а отже, поки що залишається нижчим за рівноважний. Водночас фактичні його показники стрімко зростають. Як наслідок, ризики споживчого кредитування посилюються [75].

Оптимістичні споживчі настрої та доступність кредитних ресурсів активізують купівлю не національної, а імпортованої продукції та товарів. Як наслідок, відбувається тиск на поточний рахунок платіжного балансу. Подібна ситуація відбувалася у період фінансових криз в 2007 – 2008 та 2012 – 2013

роках. Разом з тим, висока прибутковість сегмента і конкуренція на ринку поступово призводить до зниження стандартів кредитування з боку фінансових установ. Це, в свою чергу, збільшує ризики фінансової нестабільності [75].

І якщо, незважаючи на послаблення НБУ режиму таргетування інфляції (рішення Правління НБУ від 30 січня 2020 року № 76-рш «Про розмір облікової ставки»), декларовані ефективні ставки за кредитами на споживчі цілі в банках становлять – 30 -140% річних, то в небанківських фінансових установах вони в деяких випадках перевищують 600% [76] (табл. 3.1).

Табл. 3.1. Відсоткові ставки за кредитами «До Зарплати» станом на 1 лютого 2020

Назва небанківської установи	Умови кредитування	Штрафи за прострочення заборгованості
TOP Credit [77]	693,5% (1,9%)	Пеня 1% щоденно
Csloan [78]	602, 25 % (1,65%)	Пеня 3% від суми прострочки щоденно
Mycredit [79]	584% (1,6)	Пеня 2% щоденно
CreditON [80]	693,5%	Пеня 1% щоденно
Швидко Гроші[81]	730% (2% день)	Пеня 2% в перший день, збільшується на 2% кожен день
Ваша Готівочка [82]	730% (2% день)	% ставка/пеня 2.5% в день + 100 грн
Кредит Кафе [83]	730% (2% день)	Пеня 2% щоденно

Варто зазначити, що саме останні є основними кредиторами домогосподарств на сьогодні. Так, за 9 місяців 2019 року небанківськими фінансовими установами було видано кредитів на 51,15 млрд грн, що на 57% більше, ніж за 9 місяців 2018 року. Майже 55 % від загальної суми кредитних договорів припало на кредити фізичним особам. Надзвичайна прибутковість цього напрямку та зниження стандартів роздрібного кредитування стимулює фінансові установи і надалі розвивати такі послуги та збільшує їх кількість на фінансовому ринку. Зокрема, станом на 30 вересня 2019 року 674 фінансові

компанії мали ліцензії на видачу коштів у позику, в тому числі, і на умовах фінансового кредиту. За аналогічний період 2018 року їх було 599 [84].

Висока вартість кредитів, за поясненням фінансових установ, обумовлена значними адміністративними видатками при їх оформленні та значним розміром проблемної заборгованості (частка непрацюючих (NPLs) кредитів тільки по банківській системі в Україні становила 48,4% на початок 2020 року) [85]. Відсутність забезпечення, спрощення процедур оформлення кредиту (зменшення вимог щодо необхідних документів, скорочення строку щодо прийняття рішення тощо) та значні ризики неповернення збільшують вартість такої послуги. Попри зазначене, високий попит на кредитні кошти створює передумови для збереження фінансовими установами високих кредитних ставок. До того ж, останні зазвичай кредитують на умовах, що не підпадають під дію Закону України «Про споживче кредитування» (зокрема, на строк менше місяця), а це означає меншу захищеність прав позичальників.

Як свідчать результати опитування НБУ фінансових установ про умови споживчого кредитування, позичальники з низькими доходами «закредитовані» найбільше (висока прибутковість сегмента і конкуренція на ринку поступово призводить до зниження стандартів кредитування з боку фінансових установ) [75]. Боргове навантаження створює ризики для їхньої платоспроможності, особливо з урахуванням того, що доходи цієї категорії громадян надалі зростатимуть повільніше. У разі, якщо до цього додається несумлінність кредиторів (досить часто вони не повідомляють реальну ціну послуг), вартість позик багаторазово перевищує фінансовий потенціал позичальників. В результаті застосування такої практики, домогосподарства «сповзають в боргову яму», незважаючи на спроби пролонгувати зобов'язання. Як наслідок, відбувається поступова консервація бідності в країні, в свою чергу стрімко збільшується рівень соціальної нерівності її населення. Про це, зокрема, свідчать статистичні дані Доповіді ПРООН про стан людського розвитку за 2019 рік [86]. *За таких умов, досягнення декларованих на міжнародному та*

вітчизняному рівнях цілей сталого розвитку (зокрема № 1 подолання бідності, № 8 гідна праця та економічне зростання, № 10 подолання нерівності) суттєво ускладнюється.

В свою чергу, зростання споживчого кредитування (зокрема, через спрощення умов його отримання), погіршення фінансового стану домогосподарств та, як наслідок, неможливість останніми повернення кредиту, створює системний ризик для фінансової стабільності.

Одним із відомих міжнародній практиці засобів протидії вищенаведеної ситуації є обмеження кредитної діяльності фінансових установ (зокрема, споживчого кредитування), шляхом встановлення максимальної кредитної ставки, підвищення вимог до самих позичальників, обмеження видачі кредитів на окремі види товарів тощо. Серед успішного досвіду застосування цього засобу можна навести приклади окремих країн.

Зокрема, законодавчі обмеження видачі кредитів на окремі види товарів характерне для Туреччини. Стрімке зростання роздрібного кредитування у країні в 2011-2013 роках призвело до збільшення боргового навантаження населення з 4% у 2002 році до 55% річного наявного доходу у 2013 році. Після цього, місцеві регуляторні органи вжили заходи з обмеження споживчого кредитування. Так, у грудні 2013 в Туреччині заборонили оплачувати придбання пального, дорогоцінних металів, мобільних телефонів та ресторанних послуг за допомогою кредитних карт. І хоча у 2018 році країні не вдалось уникнути кризи платіжного балансу, гальмування споживчого кредитування вберегло фінансові установи від нестабільності через можливе масове неповернення кредитних коштів і не завдало значного впливу на досягнення цілей ГКП [76].

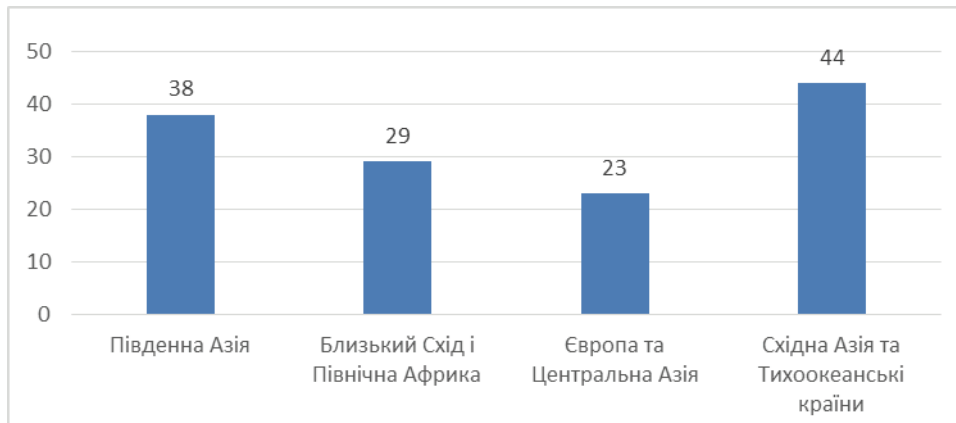
В інших країнах – сусідах України, зокрема, Росії та Білорусі, на законодавчому рівні також вживаються заходи щодо обмеження споживчого кредитування, хоча населення цих країн і не є занадто «закредитованим». Так, в Аналітичному огляді з фінансової стабільності Національного банку Білорусі за 2017 рік [87] стрімке зростання споживчого кредитування (на

75% від загальної суми кредитів у 2017 році) навіть розглядалось як аргумент для активації контрциклічного буферу капіталу (обсягу капіталу, який банк повинен утримувати понад регуляторний мінімум у період кредитної експансії) [76].

Що стосується граничних розмірів кредитних ставок, то така практика характерна для багатьох країн, включаючи країни з розвинутою економікою. Так, Центральний банк Литви з 2015 року обмежив відсоткову ставку за кредитом на рівні 75%, а загальну його вартість з урахуванням штрафних санкцій та комісій – 100% від суми позики. При цьому, було посилено вимоги щодо перевірки кредиторами фінансової спроможності позичальників. Зокрема, відповідно до Положення про відповідальне кредитування обмеження зобов'язань за позиками не може перевищувати 40% від місячного доходу позичальника [88]. Подібна практика відбувалася і в Грузії, де з 2017 року максимальна ефективна ставка за кредитом становить 100% від запозиченої суми (планують додаткове зниження до 50%), а відсотки і штрафи – 150% [89].

Відносно країн з розвинутою економікою цікавим є досвід Великобританії, де Центральним банком було прийнято детальні правила [90] щодо обмеження граничної вартості кредиту з 2 січня 2015 року. Зокрема, відповідно до згаданих правил нараховані відсотки та збори не повинні перевищувати 0,8% на день, а їх загальний розмір складати більше ніж 100 % від загальної суми позики. Після цього, в 2017 році було зроблено відповідний аналіз згідно якого виявилось, що 760 000 позичальників на цьому ринку стали заощаджувати близько 150 млн фунтів на рік. Попри зазначене, реформи призвели до підвищення доступності кредиту, зменшення кількості клієнтів, які мають проблеми із цим продуктом, стабілізації ситуації на монетарному ринку. Наступний аналіз заплановано на другу половину 2020 року [91].

Загалом, станом на 2014 рік більш ніж 76 країн світу застосовували певну форму обмеження на вартість кредиту (рис. 3.1) [92].

Рис. 3.1. Кількість та відсоток країн з максимальною відсотковою ставкою за регіонами станом на 2014 рік %

Не зважаючи на успішний досвід, за останні кілька років подібна практика почала поступово послаблюватися. Все частіше обмеження максимально можливої вартості кредиту використовується у випадку, наприклад, підтримки певної галузі економіки або стимулювання її розвитку. На думку багатьох фахівців та відповідно до емпіричних досліджень, поясненням в даному випадку є те, що застосування будь-яких обмежень, зокрема встановлення граничних розмірів процентних ставок, призводить до низки потенційних проблем в майбутньому, серед яких[93-98]:

- недоступність кредитування малозабезпечених категорій громадян, громадян з низьким офіційним рівнем доходу/відсутністю застави. В якості прикладу можна навести досвід таких країн, як Болівія, Колумбія, Домініканська Республіка, Еквадор, Гаїті, Нікарагуа, Перу, Польща та Замбія;

- скорочення фінансового посередництва (Італія) та зниження різноманітності продуктів для малозабезпечених категорій громадян (наприклад, Франція та Німеччина). Кредити домогосподарствам стають більш ризиковими та витратними в обслуговуванні. Це впливає на їх обсяги у бік зменшення. Натомість фінансові установи починають кредитувати уряд та великі підприємства приватного сектору;

- зростання тіньового кредитування (наприклад, Японія та США) [98]. Оскільки доступ до кредиту через зареєстровані у законодавчому порядку

фінансові установи обмежується, потенційні позичальники можуть бути змушені звернутися до неофіційних кредиторів, які не підлягають банківському нагляду та надають відповідні послуги під високий процент;

- загрози для фінансової стабільності малих та середніх банків, бізнес-модель яких спирається на залучення депозитів та, відповідно, кредитування домогосподарств під високий процент [96; 99].

Щодо українських реалій, існує припущення, що у разі запровадження вищеписаної практики в країні (зокрема посилення вимог щодо кредитування, фінансового стану позичальників, а також встановлення граничної вартості кредиту), кредитування населення банками та небанківськими установами повністю припиниться. Це, в свою чергу, ще більше уповільнюватиме сталий економічний розвиток країни [76].

Концептуальним недоліком вищезазначених підходів можна назвати односторонність погляду фахівців на проблему, або висування подібних гіпотез на підставі вивчення лише негативного досвіду країн з досліджуваних питань, без ґрунтовного наукового аналізу. Безперечно такий досвід існує, але ж його доцільно б було використовувати для удосконалення інструменту з обмеження кредитної діяльності фінансових установ та попередження негативних наслідків від його застосування. В якості прикладу вбачаємо за доцільне навести досвід Кенії.

Так, наприкінці липня 2016 року всупереч попередженням Центрального банку Кенії та Казначейства, парламентом країни було прийнято законопроект «Про внесення змін до Закону про банківську діяльність» щодо зміни процентних ставок. Цим нормативно-правовим актом встановлювалися (1) максимальний розмір ставок за кредитами з боку «банків або фінансових установ» на 4 відсотки вище «облікової ставки»; [100] та (2) найнижчий розмір процентних ставок за строковими депозитами, рівний 70 відсоткам «облікової ставки». У вересні 2016 року Центральний банк Кенії видав циркуляр, встановлюючи облікову ставку для цілей цього закону на рівні 10,5 % (відповідно – 7,35% депозити та 14,5% кредити). Метою законодавців у

встановленні контролю за процентними ставками було розширення доступу до кредитів та збільшення рентабельності заощаджень. Високі кредитні ставки розглядалися як джерело надлишкового прибутку [101] для банків, а також такими, що завдають шкоди економіці, знижуючи інвестиції та надаючи позики поза можливостями багатьох споживачів.

Однак вищезазначений підхід призвів до протилежного ефекту. З моменту впровадження контролю за процентними ставками відбулося: (1) різке зниження банківського кредиту для малого та середнього бізнесу, особливо у торгівлі та сільському господарстві; (2) непропорційний вплив на кредитну діяльність та прибутковість малих банків; та (3) зменшення фінансового посередництва, переорієнтація кредитів комерційних банків від приватного до державного сектору. Це негативно вплинуло на економічне зростання та зростання ВВП, а також знизило ефективність застосування облікової ставки як інструменту ГКП.

Недоліком такого підходу вважається занадто жорстке обмеження процентних ставок відносно облікової ставки Центрального банку. Одним із можливих засобів зменшити несприятливий вплив від кредитної діяльності фінансових установ було б встановлення максимальної вартості кредиту не відносно облікової ставки, а наприклад, суми кредиту (досвід Великобританії) або фінансового стану позивача (досвід Литви) тощо. Такий підхід здатен попередити зростання нелегального кредитування в країні та забезпечити достатню маржу для компенсації ризиків фінансовими установами тощо.

Helms та Reille зауважують на тому, що зниження відсоткових ставок за кредитом може відбуватися природньо, за умови забезпечення конкуренції. В якості прикладу вчені наводять досвід Болівії та Камбоджі, де на початку двадцятого століття вдалося досягти позитивного ефекту в цьому напрямку завдяки конкурентній політиці держав [96]. Втім збільшення кількості фінансових установ не завжди впливає на вартість послуги (як, наприклад, в Україні, де конкуренція призводить не до зниження процентної ставки за кредитом, а до зниження вимог до перевірки клієнта (фінансового стану,

відповідних документів тощо). Доцільно застосовувати комплексних підхід. Так, необхідними умовами для того, щоб цей механізм працював належним чином, вважаються: стабільна макроекономічна ситуація в країні, забезпечення прозорості цін на продукти, фінансова грамотність населення, доступність кредитної інформації та інформації про фінансовий стан установ, а також позичальників (створення кредитних бюро); відповідна нормативно-правова база [102].

Проведений аналіз дозволяє дійти наступних висновків. Аргументовано, що кредитна діяльність фінансових установ в Україні завдає негативного впливу на ефективність ГКП (активізує інфляційні процеси), створює передумови для фінансової дестабілізації та пригальмовування процесів сталого економічного розвитку країни (зокрема, якість життя населення (збільшує соціальну нерівність та консервує бідність в країні тощо)).

Встановлено, що засобом протидії такому впливу на міжнародному рівні є обмеження вартості кредитної послуги. Основною метою цього засобу є намір захисту споживачів, які не можуть дозволити собі відсоткові ставки запропоновані фінансовими установами, зниження рівня проблемної заборгованості, соціальної нерівності та, як наслідок, сприяння фінансовій стабільності, цілям ГКП та сталому економічному розвитку. Емпіричні дослідження доводять, що жорстке обмеження процентних ставок відносно облікової ставки Центрального банку, призводитиме до ще більш негативних наслідків для ГКП країни та сталого економічного розвитку, аніж протилежна ситуація.

Серед можливих засобів зменшення несприятливого впливу від кредитної діяльності фінансових установ в даному випадку було б за доцільне виділити та врегулювати на законодавчому рівні: (1) встановлення максимальної вартості кредиту не відносно облікової ставки, а наприклад, суми кредиту (досвід Великобританії) або фінансового стану споживача фінансової послуги (досвід Литви) тощо. Такий підхід здатен попередити зростання нелегального кредитування в країні та забезпечити достатню маржу для компенсації ризиків

фінансовими установами; (2) обмеження процентних ставок із врахуванням специфіки для окремих фінансових продуктів (зокрема, окремих видів споживчих кредитів). Важливим є точне та чітке визначення межі, яка буде застосовуватися: в даному випадку слід враховувати загальну вартість кредиту, тобто вартість запозичення з урахуванням додаткових комісій та зборів (межа має бути встановлена на такому рівні, щоб дозволити кредиторам отримувати прибуток, та поряд із цим уникнути зайвого прибутку через відсутність конкуренції.

Відзначено, що конкуренція на ринку фінансових послуг сама по собі не здатна впливати на зниження вартості кредитних послуг. Для того, щоб цей механізм працював належним чином доцільним є застосування комплексного підходу, а саме забезпечення: стабільної макроекономічної ситуації в країні, прозорості цін на продукти, фінансової грамотності населення, доступності кредитної інформації та інформації про фінансовий стан установ, а також позичальників (створення кредитних бюро); відповідна нормативно-правова база.

РОЗДІЛ 4
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
ШЛЯХОМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

Екологічно безпечне та ресурсоефективне поводження з відходами є гарантією дотримання низки соціально-економічних прав людини, зокрема права на достатній життєвий рівень, права на працю, право на підприємницьку діяльність, права на безпечне довкілля та ін. У сучасній науковій літературі право на безпечне довкілля також відносять до групи соціально-економічних прав. Його відсутність у багатьох міжнародно-правових документах у галузі прав людини (наприклад, у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.) пояснюється тим, що усвідомлення важливості екологічних питань і зв'язку між станом навколишнього середовища та правами людини прийшло вже після прийняття цих документів [103, с. 161].

Важливим напрямом підвищення екологічних, економічних та інших показників ефективності поводження з відходами, що сприяє й реалізації соціально-економічних прав людини, є розвиток правового регулювання концесії у цій сфері відносин.

Створення в Україні сучасної інфраструктури поводження з відходами потребує масштабного залучення інвестицій приватного сектору, які можуть компенсувати нестачу коштів, основних фондів (споруд, спеціального устаткування тощо), технологічних і технічних знань, виробничого досвіду в публічному секторі. Для цього існують інструменти державно-приватного партнерства (далі – ДПП), що може виникати на основі договорів концесії, підяду на капітальне будівництво, про управління майном, про спільну діяльність та інших договорів [104, с. 90, 102]. При цьому, як показує досвід

України та інших країн, найпоширенішою формою ДПП в усіх сферах є концесія.

Співробітництво у сфері поводження з відходами на умовах концесії вирішує різні соціально-економічні та екологічні завдання, керуючись цілями сталого розвитку. Наприклад, реалізація концесійного проєкту щодо створення сміттєпереробного комплексу дає змогу забезпечити дотримання одразу декількох соціально-економічних прав людини, а саме: права на підприємницьку діяльність; права на працю (завдяки створенню «зелених» робочих місць); права на достатній життєвий рівень (шляхом збільшення доходів населення); права на безпечне довкілля (унаслідок покращення екологічної обстановки). У зв'язку з цим концесія у сфері поводження з відходами є способом забезпечення як публічних екологічних [105, с. 178], так і інших інтересів.

Одним із завдань Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 р. № 820-р, є широке запровадження ДПП. Також ця Стратегія орієнтовна на залучення приватних інвестицій для модернізації та створення нових об'єктів сільськогосподарського сектору, у тому числі в сфері поводження з відходами тваринного походження, за допомогою договорів концесії [106]. Однак розвиток концесійних відносин у сфері поводження з відходами заслуговує набагато більшої уваги, оскільки від концесії великою мірою залежить і виконання зобов'язань України у сфері охорони навколишнього середовища, закріплених Угодою про асоціацію з ЄС.

Певні прогресивні підходи щодо регулювання концесійних відносин, які мають значення і для досліджуваної сфери, уже втілені в нормах нового Закону України від 03.10.2019 р. № 155-IX «Про концесію». Але, незважаючи на це, існує необхідність у подальшому підвищенні ефективності правового регулювання концесії у сфері поводження з відходами.

У загальному розумінні концесією є залучення приватних інвестицій до публічного сектору з наданням приватному партнеру (концесіонеру) прав

володіння та користування об'єктами публічної власності на строк їх будівництва та експлуатації [107, с. 12]. У спеціально-юридичному значенні концесія являє собою форму здійснення ДПП, що передбачає надання концесієдавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту та/або ризик пропозиції (ст. 1 Закону України «Про концесію») [108].

У світовій практиці концесійні проекти прийнято поділяти на так звані «greenfield projects» (будівництво нових об'єктів «з нуля») та «brownfield projects» (будівництво на базі наявних об'єктів) [109, с. 319]. Інфраструктурні проекти обох типів у сфері поводження з відходами поширені в багатьох країнах світу (Канада, США, Бразилія, Словенія, Молдова [110, с. 43], Польща, Індія та ін.), зокрема й тих, що розвиваються.

Так, 30 серпня 2013 р. між органами влади міста Бергампур (Індія) та UPL Environmental Engineers Limited було укладено концесійний договір строком на 20 років, за умовами якого концесіонер зобов'язався збирати й транспортувати відходи, побудувати сортувальну лінію, комплекс для компостування, новий полігон, що відповідає вимогам санітарної безпеки, та вивести з експлуатації старе сміттєзвалище [111].

В Україні концесія щодо будівництва та управління об'єктами поводження з відходами тільки починає розвиватися. Наприклад, у 2012 р. в Полтавській області органи місцевого самоврядування та ТОВ «Технопарк Комплекс Т» уклали більше 100 концесійних договорів на збирання та перероблення твердих побутових відходів. Однак на теперішній час концесіонер ще не приступив до реалізації цих договорів [112, с. 38; 113, с. 130].

Іншою спробою партнерства у формі концесії є ухвалення Фастівською міською радою рішення від 26 травня 2016 р. № 7-ХІІІ-VІІ «Про визначення та затвердження об'єктом концесії Фастівського сміттєзвалища, розташованого на Окружній дорозі в місті Фастові». Концесіодавець передбачав, що на основі переданого в концесію сміттєзвалища концесіонер організує комплексне поводження з твердими побутовими відходами міста – від їх збирання та перевезення до утилізації й захоронення. Також концесіонер мав скоротити площу полігону твердих побутових відходів та провести його рекультивацию [114]. Разом з тим зазначене рішення Фастівської міської ради було зупинено міським головою і не набуло чинності [115].

Практика укладення договорів концесії на будівництво та управління об'єктами поводження з відходами стримується різними чинниками, у тому числі недоліками правового регулювання концесійних відносин.

Так, ст. 3 Закону України від 16.07.1999 р. № 997-XIV «Про концесії» (втратив чинність 20.10.2019 р.) дозволяла надавати в концесію об'єкти права державної чи комунальної власності, які використовуються для збирання та утилізації сміття й оброблення відходів [116]. Отже, режим концесії не поширювався на видалення та перевезення відходів. Цю ваду відзначав В.А. Зуєв і пропонував розглядати сферою концесії поводження з відходами в цілому [117, с. 261].

Новий Закон України «Про концесію», прийнятий у жовтні 2019 р., зняв обмеження на передання в концесію об'єктів поводження з відходами. Окрім цього, низка закладених у ньому новел регулювання (спрощення порядку відведення земельних ділянок для виконання концесійного договору, введення концесійних радників та ін. [118, с. 63–66]) здатні справити позитивний вплив на концесійні відносини в сфері поводження з відходами. Однак при цьому в правовому регулюванні таких відносин залишаються аспекти, що потребують удосконалення.

Закон України «Про концесію» встановлює особливості здійснення концесійної діяльності на ринках, що перебувають у стані природної монополії,

та щодо будівництва й експлуатації автомобільних доріг (розділи VIII та IX) [108]. Водночас концесійні відносини у сфері будівництва та управління об'єктами поводження з відходами за своїм характером також передбачають наявність особливих підходів до їх регулювання, які можуть стосуватися об'єкта концесії, аналізу ефективності здійснення ДПП у формі концесії, прийняття рішення про доцільність або недоцільність її здійснення, укладення концесійного договору та інших питань.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про концесію», одним із заходів державної підтримки концесії є плата за експлуатаційну готовність, а саме передбачені концесійним договором платежі на користь концесіонера, що сплачуються після прийняття об'єкта концесії в експлуатацію, *розмір яких залежить від досягнення концесіонером показників результативності, визначених концесійним договором* [108]. Для концесії щодо будівництва та управління об'єктами поводження з відходами до таких показників доцільно включити: збільшення обсягів роздільного збирання, перероблення відходів; зменшення обсягів захоронення відходів, що розкладаються біологічним шляхом, а також попередньо необроблених побутових відходів; інші цільові показники. Варто зауважити, що ці зміни узгоджуються з напрямками адаптації законодавства України до Директиви 2008/98/ЄС про відходи та Директиви 1999/31/ЄС про захоронення відходів.

Не менш важливим є врахування специфіки відносин у сфері поводження з відходами на етапі аналізу ефективності здійснення ДПП у формі концесії. Як впливає з ч. 2 ст. 4 Закону України «Про концесію», підготовка пропозицій про здійснення ДПП у формі концесії та проведення на їх підставі аналізу ефективності партнерства здійснюються відповідно до розділу III Закону України від 01.07.2010 р. № 2404-VI «Про державно-приватне партнерство», з *урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про концесію»* [108]. Аналіз ефективності здійснення ДПП у формі концесії включає детальне обґрунтування соціально-економічних та екологічних наслідків ДПП, виявлення видів ризиків, їх оцінку і обрання форми управління ними, а також

визначення соціально-економічних та екологічних перспектив після закінчення дії концесійного договору (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про державно-приватне партнерство») [119]. Для концесій щодо будівництва та управління об'єктами поводження з відходами такі положення доцільно конкретизувати з огляду на принципи законодавства про відходи ЄС (після їх нормативно-правового закріплення в Україні). В окресленому контексті слушною є думка Н.В. Ільків, яка вважає, що принципи охорони навколишнього середовища є одночасно й принципами ДПП стосовно проєктів в екологічній галузі [120, с. 199].

Рамкова Директива 2008/98/ЄС про відходи закріпила принципи *ієрархії дій з відходами, самодостатності і наближеності* як основоположні для сфери поводження з відходами. На них ґрунтуються Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року та проєкт закону України від 04.06.2020 р. № 2207-1-д про управління відходами, що обумовлено зобов'язаннями України за Угодою про асоціацію з ЄС.

Принцип ієрархії дій з відходами визначає пріоритети, якими необхідно керуватися в законодавстві та при формуванні й реалізації політики у сфері поводження з відходами. Усі дії та операції з відходами розташовуються в ієрархії від вищого до нижчого пріоритету, а саме: запобіжні дії щодо відходів (зменшення обсягів утворення, вмісту небезпечних речовин та шкідливого впливу відходів); підготовка до повторного використання (готування відходів до використання шляхом перевірки, очистки чи ремонту, але без попереднього оброблення); перероблення (перетворення відходів на продукти, матеріали та речовини для первинної або іншої мети); енергетична та інша утилізація (виробництво з відходів енергії або палива, засипка відходами порожнин); видалення (захоронення, спалювання без мети отримання енергії та інші операції з відходами, що не є їх утилізацією) (ст. 3, 4 Директиви 2008/98/ЄС про відходи) [121]. Ієрархія дій з відходами дозволить повніше оцінити екологічну, ресурсну, енергетичну, соціальну та іншу ефективність потенційних концесійних проєктів.

Принцип самодостатності передбачає створення інтегрованої мережі об'єктів, спроможних самостійно забезпечити утилізацію та видалення відходів на території держави чи регіону (ст. 16 Директиви 2008/98/ЄС про відходи, ч. 2 ст. 3 проєкту закону України про управління відходами) [121; 122]. Завдяки цьому принципу можливо підвищити обґрунтованість рішення про доцільність або недоцільність партнерства у сфері поводження з відходами на засадах концесії.

Принцип наближеності означає перероблення відходів якомога ближче до джерел їх утворення для зменшення потенційних екологічних ризиків (ст. 16 Директиви 2008/98/ЄС про відходи, ч. 2 ст. 3 проєкту закону України про управління відходами) [121; 122]. Цей принцип може стати важливим критерієм визначення оптимального місця розташування об'єкта поводження з відходами, що будуватиметься концесіонером.

Активнішому застосуванню концесійної моделі державно-приватного партнерства сприятиме *затвердження примірних концесійних договорів на будівництво та управління об'єктами, призначеними для захоронення, перероблення, енергетичної утилізації та здійснення інших операцій з відходами* (полігони твердих побутових відходів, сміттєпереробні, сміттєспалювальні комплекси та ін.).

Як передбачено ч. 4 ст. 179 Господарського кодексу України, при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати їх зміст на основі примірного договору, рекомендованого органом управління. Відмітною ознакою цього договору є те, що суб'єкти господарювання мають право за взаємною згодою змінювати його окремі умови або доповнювати зміст [29]. Ґрунтуючись на цьому, у наукових джерелах наголошується, що за своєю природою примірний договір покликаний встановити необхідну або бажану для держави модель договірної зобов'язання та спростити процес укладення господарських договорів [123, с. 44]. Призначення примірного договору повніше розкривають його функції, до яких в науці господарського права відносять: регулятивну функцію (примірний договір впливає на зміст

конкретних господарських договорів); превентивну функцію (наявність примірної угоди попереджає господарсько-правові порушення та конфлікти інтересів у сфері господарювання); охоронну функцію (в окремих випадках примірний договір може слугувати правовою основою для захисту порушених прав сторін господарського договору); оціночну функцію (примірний договір містить певні критерії правомірності чи неправомірності конкретного господарського договору); функцію уніфікації договірних відносин; інші функції [124, с. 104–105], що можуть забезпечити розвиток концесійних відносин у сфері поводження з відходами.

Варто відзначити, що до прийняття нового Закону України «Про концесію» концесійні відносини в різних сферах господарської діяльності встановлювалися на основі Типового концесійного договору, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 р. № 643 (втратила чинність 19.12.2019 р.).

По-перше, наявність типового договору означає переважно імперативний, «жорсткий» спосіб регулювання договірних відносин, оскільки суб'єкти господарювання не можуть відступати від змісту такого договору й мають право лише конкретизувати його умови (п. 4 ст. 179 Господарського кодексу України) [29]. Для концесії у сфері поводження з відходами більш прийнятним є примірний договір, формат якого дозволяє сторонам змінити окремі умови та включити додаткові положення, якщо це обумовлено специфікою інфраструктурного проєкту. При цьому за основу можуть братися положення, що містяться у зразках договорів та інших правових документів, розроблених міжнародними інституціями спеціально для підтримки проєктів ДПП у різних країнах Європи або світу. Прикладом є концесійні угоди на захоронення, перероблення та виробництво енергії з твердих муніципальних відходів, підготовлені Ресурсним центром щодо ДПП у секторі інфраструктури (створений за ініціативою Світового банку) [125]. Водночас певну свободу концесіодавця та концесіонера у визначенні змісту договору на основі його

примірної моделі в будь-якому разі обмежують істотні умови концесійного договору, закріплені ст. 26 Закону України «Про концесію».

По-друге, Типовий концесійний договір включав уніфіковані умови для абсолютно різних сфер господарської діяльності, де дозволялася концесія, тоді як пропоновані примірні договори розраховані виключно на сферу поводження з відходами та повинні максимально відображати її особливості.

На сьогоднішній день перехід від регулювання договірних відносин на основі типового договору до примірного договору відбувається у такій важливій сфері, як оренда державного майна. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 р. № 820 було затверджено примірні договори оренди державного майна, а саме примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу та примірний договір оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності. При цьому для внесення ясності в процес укладення договорів оренди державного майна *усі умови, встановлені зазначеними примірними договорами, поділено на змінювані та незмінювані* [126]. Такий підхід доцільно застосувати і до примірних концесійних договорів на будівництво та управління об'єктами поводження з відходами, завдяки чому імперативні та диспозитивні елементи в них будуть чітко розмежовані.

Окрім цього, заслуговують на увагу передбачені Законом України від 03.10.2019 р. № 157-IX «Про оренду державного та комунального майна» правила затвердження і застосування примірних договорів оренди. Так, згідно з ч. 1 ст. 16 згаданого Закону, примірний договір оренди державного майна затверджується Кабінетом Міністрів України, а договір оренди комунального майна – представницькими органами місцевого самоврядування. У разі якщо представницький орган не затвердив примірний договір оренди комунального майна, має застосовуватися примірний договір оренди державного майна [127]. Аналогічні правила можна закріпити щодо примірних концесійних договорів у сфері поводження з відходами.

Ще один важливий аспект правового режиму концесій щодо будівництва та управління об'єктами поводження з відходами пов'язаний із гарантіями прав концесіонера. Піклуючись про інвестиційну привабливість проєктів, що здійснюються на засадах концесії, держава гарантує стабільність умов їх реалізації та додержання прав і законних інтересів концесіонера (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про концесію»). Зокрема, до прав і обов'язків концесіонера, визначених концесійним договором, застосовується законодавство України, чинне на день укладення концесійного договору (окрім законодавства, що в будь-який спосіб покращує становище концесіонера). Наведена гарантія, однак, не поширюється на зміни законодавства щодо питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку та *охорони довкілля*, ліцензування, правил та умов надання суспільно значущих послуг на ринках у стані природних монополій (ч. 2 ст. 36 Закону України «Про концесію») [108].

У вказаному виключенні з гарантій прав концесіонера необхідно зупинитися на законодавстві про охорону довкілля. Передусім, потрібно з'ясувати, чи входить до нього законодавство про відходи. Відповідь на це питання впливає на ступінь ризику концесіонера, пов'язаного з ймовірними змінами нормативно-правової основи його діяльності.

На перший погляд, те, що законодавство про відходи належить до законодавства про охорону довкілля, уявляється цілком очевидним. Разом з тим такий висновок не є однозначним зважаючи на доктрину екологічного права, положення чинного законодавства і нормативних документів.

Так, В.І. Андрейцев та М.В. Краснова виділяють в екологічному праві та законодавстві три компоненти: антропоохоронний (забезпечення екологічної безпеки та захисту людини); природоохоронний (охорона довкілля); природоресурсний (забезпечення раціонального використання природних ресурсів) [128, с. 25; 129, с. 5]. Виходячи з такого підходу, законодавство про охорону довкілля є лише частиною екологічного законодавства. Проте тоді незрозуміло, чому ч. 2 ст. 36 Закону України «Про концесію» вказує тільки на законодавство про охорону довкілля. Потрібно враховувати, що екологічні

норми законодавства про відходи націлені як на охорону довкілля, так і на забезпечення екологічної безпеки та збереження природних ресурсів (тобто охоплюються екологічним законодавством у цілому).

У Класифікаторі галузей законодавства України, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 02.06.2004 р. № 43/5, сферу відходів промисловості та вторинної сировини віднесено одночасно до таких галузей: «Господарське законодавство. Підприємства і підприємницька діяльність» (код 090.000.000); «Промисловість» (код 120.000.000); «Природні ресурси. Охорона довкілля» (код 270.000.000) [130]. Звідси можна дійти висновку про комплексний характер нормативно-правових актів, що регулюють поводження з відходами промисловості та вторинною сировиною. Побутові відходи в Класифікаторі взагалі не згадуються.

Згідно зі ст. 2 Закону України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР «Про відходи», законодавство про відходи складається із Закону України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актів [131]. Своєю чергою, завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною (ст. 1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Цей Закон визначає організаційні, дозвільні, контрольні та інші повноваження органів управління у сфері поводження з відходами (п. «д» ч. 1 ст. 17, п. «е» ч. 1 ст. 19, п. «а» ч. 1 ст. 20-2, п. «д» ч. 1 ст. 20-3, п. «д» ст. 20-4), стимулює впровадження устаткування для утилізації та знешкодження відходів (ст. 48), встановлює спеціальні вимоги з охорони навколишнього природного середовища від забруднення відходами (ст. 55) [132]. Отже, наведені

положення вказують на те, що законодавство про відходи є частиною законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Разом з тим виникає питання щодо співвідношення цього законодавства із законодавством про охорону довкілля, поняття якого в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» відсутнє.

Окреслені термінологічні розбіжності вносять неясність у правовий режим концесії щодо будівництва та управління об'єктами поводження з відходами в частині гарантій прав концесіонера. Цим зневажається один із ключових принципів сучасного законодавства про концесії, вироблених Європейським банком реконструкції та розвитку: таке законодавство має забезпечувати чіткість правил концесійної діяльності [133]. Усунути цей недолік можливо шляхом прямого віднесення законодавства про відходи до такого законодавства, на зміни якого не поширюються відповідні гарантії.

Дотримання права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, права на працю (шляхом створення «зелених» робочих місць) та інших соціально-економічних прав людини потребує організації ефективного поводження з відходами на основі принципу розширеної відповідальності виробника (далі – РВВ). Упровадження такої відповідальності є обов'язком України в рамках адаптації національного законодавства до законодавства про відходи ЄС [34].

Організація економічного співробітництва та розвитку розуміє під РВВ підхід до екологічної політики, згідно з яким відповідальність виробника за товар поширюється на стадію життєвого циклу після його споживання [134]. Водночас, як наголошують О.В. Фатхутдінова та К.В. Хлабистова, у численних джерелах РВВ розглядається не лише як підхід до екологічної політики, але також як принцип, стратегія, інструмент чи механізм управління відходами [135, с. 21]. Так, на цьому принципі базується Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року [106], спрямована на наближення до європейських стандартів у відповідній сфері.

Згідно зі ст. 8 Директиви 2008/98/ЄС про відходи, РВВ має на меті посилення повторного використання, запобіжних дій щодо відходів, їх

перероблення та іншої утилізації і може бути покладена на особу, яка на професійних засадах розробляє, виготовляє, обробляє, продає чи імпортує певні продукти (*виробник продукту*). Основними елементами цієї відповідальності є зобов'язання щодо прийняття від споживачів відходів, які залишилися після використання ними продуктів, зобов'язання щодо подальшого поводження з відходами та фінансові зобов'язання стосовно такого поводження [121].

Уведення в Україні РВВ пропонують декілька проєктів законів. Рамкові положення щодо такої відповідальності містить проєкт закону України про управління відходами. Як впливає зі ст. 10 цього проєкту закону, РВВ встановлюється законами для виробників продукції, у результаті використання якої утворюються відходи упаковки, електричного та електронного обладнання, батарей і акумуляторів, транспортних засобів, мастил (олив), шин, текстилю та ін. При цьому виробники продукції можуть виконувати свої зобов'язання, обумовлені РВВ, у трьох формах: створення або приєднання до організації колективної відповідальності; створення організації індивідуальної відповідальності; сплата екологічного податку [122].

Перші дві форми РВВ (колективна та індивідуальна) реалізуються через діяльність спеціалізованої організації, яка від імені виробника виконує його зобов'язання щодо приймання та збирання відходів певної продукції, досягнення встановлених цільових показників їх підготовки до повторного використання та відновлення, проведення інформаційно-просвітницької роботи з населенням і т. д. Практика функціонування таких організацій у країнах ЄС та інших розвинених країнах довела їх ефективність та переваги стосовно інших варіантів управління специфічними потоками відходів. Право вибору колективної або індивідуальної форми РВВ дозволяє враховувати фінансові та технологічні можливості окремих виробників продукції, кількість утворюваних відходів, їх специфіку та інші значущі чинники.

Податкова форма РВВ полягає у сплаті виробником продукту *податку на продукцію*. У зарубіжній практиці цей податок застосовується щодо продукції, яка на одній із стадій життєвого циклу виявляє шкідливі екологічні властивості

[136, с. 162], і може справлятися виходячи з ваги, об'єму, одиниці такої продукції або у процентах від її ціни [137, с. 29]. У країнах ЄС до неї належить електричне й електронне обладнання, батарейки, акумулятори та ін.

В Україні спробою введення податку на продукцію можна вважати встановлення екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів. Цей податок запроваджувався відповідно до Закону України від 04.07.2013 р. № 421-VII «Про утилізацію транспортних засобів» з 1 вересня 2013 р. Його необхідно було сплачувати при ввезенні, виробництві, придбанні транспортних засобів та кузовів до них, що в подальшому підлягають утилізації [138].

Попри віднесення до Розділу VIII «Екологічний податок» Податкового кодексу України, фахівці одразу відзначили квазіекологічність податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів через його переважно фіскальний характер та відсутність зв'язку з цілями і завданнями екологічної політики [139, с. 102]. У квітні 2014 р. вказаний податок було скасовано на підставі того, що він суперечить правилам СОТ, чинить надмірний тиск на імпортерів, автовиробників і кінцевого споживача, а також не відповідає своєму цільовому призначенню [140; 141].

За формальними ознаками до екологічних податків на продукцію можна віднести також податок за виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці, який пропонувався проектом закону України від 20.11.2015 р. № 3199-1 про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо включення податку за виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці до екологічного податку). Розробники цього проекту закону базою оподаткування визначили вагу упаковки, яка виробляється в Україні для цілей обігу на території України чи імпортується на її територію окремо або разом з товарами. Пропоновані ставки податку залежать від матеріалу, з якого виготовлено упаковку, і для окремих її видів складають (гривень за кілограм): картон, папір – 1,73; пластмаса – 4,20; алюміній, фольга – 5,44; комбінований матеріал – 6,18; екологічні матеріали з періодом розкладу до трьох років – 0,99 [142]. Кошти від

сплати податку за виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці планувалося спрямувати виключно на оплату послуг з перероблення побутових відходів [143].

Фактично розглянутий податок за виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці не можна вважати податковою формою РВВ, оскільки не виконується цільовий критерій його належності до цієї форми: акумульовані ресурси покриватимуть витрати на перероблення побутових відходів загалом, а не упаковки як специфічного потоку матеріалів кінцевого споживання. Більше того, проєкт закону від 20.11.2015 р. № 3199-1 не передбачає механізму формування фінансових ресурсів для такої мети, що перетворює податок на дохід загального фонду Державного бюджету України та спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища (у пропорціях, визначених Бюджетним кодексом України).

Так званий «квазілізм» екологічних податків є проблемою не лише України, але й інших країн. Про це свідчать результати економічних досліджень. Зокрема, І.П. Гайдуцький дійшов висновку, що в більшості розвинених країн на екологічні заходи витрачається лише від 10 до 30 % коштів, отриманих від екологічних податків. Лєвова частка цих коштів використовується для зниження податків на працю та доходи фізичних осіб [144, с. 16].

Нецільове спрямування або невикористання надходжень від податків на продукцію як форми РВВ буде невиконанням з боку держави зобов'язань, що становлять зміст такої відповідальності. Своєю чергою, *обрання державою податкової форми РВВ фактично означатиме взяття нею на себе зобов'язань виробника продукту (окрім фінансових), зокрема й щодо організації приймання відходів та подальшого поводження з ними.* Такий підхід не узгоджується із положеннями ст. 8а Директиви 2008/98/ЄС про відходи, яка закріплює загальні мінімальні вимоги до схем РВВ (мають значення для України в контексті адаптації її законодавства до вказаної Директиви). Ці вимоги можуть бути виконані лише в межах індивідуальної або колективної форм РВВ, адже чітко

визначають ролі та обов'язки виробника продукту і спеціалізованої організації, що несе відповідальність від його імені [121].

З огляду на викладене, *принцип РВВ необхідно впроваджувати в Україні шляхом поєднання індивідуальної та колективної форм цієї відповідальності з виключенням її податкової форми, пов'язаної зі сплатою податку на продукцію*. Водночас питання доцільності встановлення податків на окремі види екологічно небезпечної продукції можна розглянути окремо від РВВ з акцентом на забезпечення цільового використання отримуваних від них коштів.

Отже, проведене дослідження дозволило отримати такі основні результати, що можуть скласти наукове підґрунтя для вдосконалення правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини шляхом підвищення ефективності поводження з відходами:

1. Конкретизовано, що основними соціально-економічними правами людини, реалізації яких сприятиме ефективне поводження з відходами, є право на достатній життєвий рівень, право на працю, право на підприємницьку діяльність та право на безпечне довкілля.

2. Для надання адекватної державної підтримки концесіонерам, що здійснюють будівництво та управління об'єктами поводження з відходами, запропоновано встановити спеціальні цільові показники результативності, від досягнення яких залежатиме розмір виплат за експлуатаційну готовність, а саме: збільшення обсягів роздільного збирання, перероблення відходів; зменшення обсягів захоронення відходів, що розкладаються біологічним шляхом, та попередньо необроблених побутових відходів.

3. Аргументовано, що принципи ієрархії дій з відходами, самодостатності та наближеності необхідно враховувати в процесі аналізу ефективності ДПП у формі концесії. Завдяки цьому буде підвищено обґрунтованість висновку, що складається за результатами такого аналізу, та рішення про доцільність чи недоцільність здійснення концесії щодо будівництва та управління об'єктами поводження з відходами.

4. Запропоновано затвердити примірні концесійні договори на будівництво та управління об'єктами поводження з відходами з метою спрощення процедури укладення концесійних договорів, інформування потенційних концесіонерів про їх обов'язкові та рекомендовані умови.

5. Обґрунтовано, що законодавство про відходи необхідно прямо віднести до законодавства, на зміни якого не поширюються гарантії прав концесіонера. Такі зміни забезпечать більшу чіткість і зрозумілість правового режиму концесії у сфері поводження з відходами

6. Аргументовано, що РВВ доцільно вводити в Україні шляхом поєднання індивідуальної та колективної форм цієї відповідальності з виключенням її податкової форми, яка полягає у сплаті екологічного податку на продукцію.

РОЗДІЛ 5
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ДОСТУПНИМ ЖИТЛОМ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ІДЕОЛОГІЇ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

Внутрішнє переміщення та тривалий характер збройного конфлікту на Сході України створюють передумови для пошуку сталих та довгострокових рішень у частині забезпечення соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) на засадах ідеології нової якості життя. Одним із таких прав є, закріплене у Конституції України, право на житло. Відповідно до статті 47 Конституції України держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду [17].

Розгляд питання реалізації права ВПО на житло крізь призму ідеології нової якості життя, зумовлений в першу чергу тим, що житло виступає одним із найважливіших соціальних благ і складових якостей життя населення в цілому та кожної родини зокрема. Разом з тим, для більшої частини ВПО отримання такого соціального блага є недосяжною мрією. Наразі переважна більшість ВПО не мають постійного житла та вимушені його або орендувати (в умовах, коли ринок оренди на 90% знаходиться у тіні та, коли відсутня соціальна та доступна оренда), або проживати у місцях компактного проживання: модульних містечках, термін придатності більшості з яких спливає, у зв'язку з чим вони є непридатними для експлуатації; санаторіях; пансіонатах та гуртожитках, які були надані ВПО для тимчасового проживання, що безумовно перешкоджає повноцінній інтеграції ВПО у

приймаючі громади. Невизначеність подальших житлових перспектив і досі залишається одним із найактуальніших питань для більшої частини ВПО. Проблематика житлового забезпечення ВПО ускладнюється й тим, що наразі на державному рівні відсутні офіційні дані щодо потреб ВПО у житлі та кількості ВПО, яким житло було надано за підтримки держави чи органів місцевого самоврядування.

Вважаємо, що в умовах соціально спрямованої економіки основною метою функціонування житлової сфери має стати формування інтегрованого простору, що забезпечував би якісні та гідні умови для життя та розвитку особи та суспільства, в цілому [145]. В той же час, необхідність інтеграції в європейський соціальний простір вимагає оновлення методологічних підходів до вибудовування дієвої та ефективною державної житлової політики, яка була б спрямована на забезпечення державного доступу для всіх громадян, в тому числі й ВПО, до достатнього, безпечного та доступного житла, як того передбачає Женевська хартія ООН про стале житлове господарство.

Якість життя є найбільш важливою соціальною категорією, яка характеризує структуру потреб людини і можливості їх задоволення. Зважаючи на те, що більшість економічно активної частини ВПО, на жаль, не мають фінансової можливості самостійно забезпечити себе житлом шляхом придбання його у власність, увага держави повинна бути зосереджена на вдосконаленні механізмів надання ВПО житла за доступну для них плату. Яскравим прикладом такого механізму є державні та регіональні (місцеві) житлові програми, які адмініструються Державною спеціалізованою фінансовою установою «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» (далі – Держмолодьжитло), стратегічною метою якої є підвищення якості життя українців через забезпечення їх доступним та якісним житлом. Разом з тим, обмеженість державного фінансування житлових програм наразі виступає однією з основних проблем, що заважає масовому доступу українців до власного доступного житла за міжнародними

стандартами. Ще більшої актуальності дана проблематика набула в умовах коронавірусної інфекції COVID-19 та запровадження карантинних заходів.

Варто зазначити, що до 2017 року ВПО не мали можливості приймати участь у програмі «Доступне житло». По-перше, це зумовлено тим, що протягом двох років (2015-2016 рр.) програма фактично не працювала через відсутність фінансування, а по-друге, ВПО не належали до категорії громадян, які мають право на отримання державної підтримки за цією програмою.

Умовно процес забезпечення ВПО доступним житлом можна поділити на три етапи:

I етап. Прийняття у 2015 році Кабінетом Міністрів України постанови від 16.12.2015 р. № 1094 «Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року» [146] (далі – Комплексна програма). Завданням 11 Плану заходів з виконання Комплексної програми було передбачено Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (наразі Міністерство розвитку громад та територій України) та Держмолодьжитлу внести зміни до відповідних нормативно-правових актів, якими врегульовано питання забезпечення різних категорій громадян доступним житлом, у частині передбачення можливості участі в них переселених громадян.

II етап. Прийняття у 2017 році Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» щодо реалізації державних житлових програм» від 16.03.2017 р. № 1954-VIII [147], яким було передбачено можливість надання ВПО, на яких поширюється дія Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII [148], державної підтримки у розмірі 50 відсотків

вартості будівництва (придбання) доступного житла та/або пільгового іпотечного житлового кредиту. Наступним кроком було прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 20.09.2017 р. № 708 «Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 р. № 140 і від 29 лютого 2012 р. № 193» [149], якою 22.09.2017 р. набрали чинності зміни до Порядку забезпечення громадян доступним житлом та Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла, які визначили умови участі ВПО у програмі «Доступне житло», в частині спрощення процедури отримання ВПО державної допомоги в рамках даної програми. В той же час, незважаючи на розширення дії програми «Доступне житло» на ВПО, Порядок забезпечення громадян доступним житлом мав ряд положень, які значно ускладнювали не тільки для ВПО, а й для інших громадян реалізацію свого права на доступне житло. Зокрема, учасники програми не могли самостійно обирати об'єкт будівництва (придбання) доступного житла (ці функції належали до компетенції Міжвідомчої комісії Мінрегіону); вони мали право обирати тільки ті об'єкти, що будуються; нормативно не було визначено взаємодію учасників програми з банками щодо оформлення кредитів на купівлю житла тощо.

III етап. Прийняття у 2018 році постанови Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 819 «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом» (із змінами, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2019 р. № 895) [150], яку чекали не тільки ВПО, а й усі громадяни, які потребують доступного житла. Прийняття вищезазначеної постанови дозволило учасникам програми: вкладати кошти не лише в недобудовані об'єкти, а й у те житло, яке є у забудовника та введено в експлуатацію, самостійно обирати банк, у якому відкривати рахунок для проведення платіжної операції за обране житло. Крім цього, було запроваджено відкрите інформування про учасників програми, удосконалено процедуру розподілу коштів між регіонами (запроваджено розподіл коштів пропорційно до

кількості населення у регіоні), знижено верхню межу рівня доходу учасників програми (з п'ятикратного розміру середньомісячної заробітної плати у відповідному регіоні до трикратного розміру). Також, з метою виключення можливості вибору громадянином так званого «дорогого елітного житла», було визначено граничну вартість 1 м² за програмою.

З урахуванням вищевикладеного, можна побачити активну динаміку в розробці та реалізації правових механізмів забезпечення учасників програми «Доступне житло», в тому числі й ВПО, доступним житлом. Так, у зв'язку з формуванням нових економічних і соціальних відносин та радикальною зміною правових механізмів забезпечення громадян, в тому числі ВПО, доступним житлом, ідеологія нової якості життя поступово починає бути ключовим аспектом при розробці та впровадженні змін до житлового законодавства. Адже таке соціальне благо як житло для економічно активного населення стає реальністю, а політика держави, в частині житлового забезпечення громадян, починає ґрунтуватися на дотриманні балансу інтересів між правом ВПО на доступне житло та правом інших громадян.

Базуючись на вимогах чинного законодавства, механізм реалізації програми «Доступне житло» для ВПО в узагальненому вигляді можна представити наступним чином:

- 50% вартості будівництва (придбання) доступного житла покривається за рахунок коштів державного та/або місцевого бюджету – разова безповоротна субсидія.

- 50% вартості будівництва (придбання) доступного житла покривається за рахунок одержувача державної підтримки – ВПО. Разом з тим, хотілося б відзначити, що сучасні соціально-економічні реалії, зокрема, співвідношення середньої заробітної плати громадян України, яка на жовтень 2020 року по Україні складає 12174 грн. [13], з реальним рівнем цін на нерухомість по регіонах, призводить до того, що для переважної більшості ВПО покриття 50% вартості будівництва (придбання) доступного житла стає неможливим. У зв'язку з цим, спостерігається практика відкладення заяв на отримання

державної підтримки на новий розгляд у наступному році. При цьому реєстраційний номер кандидата в черзі не змінюється.

- ВПО-одержувачі державної підтримки самостійно обирають об'єкти, на будівництво (придбання) яких можуть спрямовуватися кошти державної підтримки (також це можуть бути і новозбудовані об'єкти, яким не більше року). Головна вимога, щоб це був первинний ринок житла та забудовники, продавці, управителі та замовники відповідали критеріям, які передбачені Порядком надання державної підтримки та забезпечення громадян доступним житлом. Як бачимо, державна підтримка не спрямовується на фінансування будівництва (придбання) житла на вторинному ринку, тільки на житло, яке будується або вже на новозбудоване житло, якому не більше року. Зумовлено це, по перше, необхідністю стимулювання житлового будівництва в областях де воно не здійснюється, а також стимулювання економіки за рахунок державних програм. Адже створення одного робочого місця у будівельній галузі призводить до створення п'яти робочих місць у суміжних галузях економіки, сплаті податків до бюджетів та відповідно зростанню ВВП. Але на сьогодні у ВПО є попит в отриманні державної підтримки на придбання доступного житла на вторинному ринку.

- Державна підтримка надається виходячи з нормативної площі житла (максимальна площа житла, з розрахунку якої надається державна підтримка, яка становить 21 м² загальної площі житла на одну особу та додатково 10,5 м² на сім'ю). Вартість загальної площі житла, що перевищує нормативну площу, сплачується ВПО за вартістю, визначеною у договорі про придбання житла. Для сплати частини вартості придбання (будівництва) доступного житла, що перевищує розмір державної підтримки, ВПО можуть отримати кредит в банку на умовах та у порядку, що визначені банком. З метою погашення частини вартості придбання (будівництва) доступного житла громадяни, в тому числі й ВПО, наприклад, можуть на умовах іпотечного кредитування звернутися до банків, з якими Держмолодьжитлом укладено договори про співпрацю в рамках реалізації програми «Доступне

житло». Зокрема, з АТ «Альпарі Банк», АТ «Банк Січ», ПАТ «Комерційний банк «Глобус», АТ «Мегабанк», ПАТ «Акціонерний банк «УКРГАЗБАНК».

•ВПО отримує державну підтримку для забезпечення доступним житлом з урахуванням місця проживання, засвідченого довідкою про взяття на облік ВПО. Але наразі характерною є ситуація, коли ВПО фактично проживають в одній області, де будівництво житла не здійснюється, а працюють в іншій (де будівництво здійснюється), що унеможлиблює їхню участь у програмі «Доступне житло». У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне скасувати прив'язку отримання державної підтримки придбання (будівництва) доступного житла до місця проживання ВПО. Дана ініціатива може бути реалізована тільки за умови організації належної процедури перевірки за результатами поданих документів для участі у програмі.

•Державна підтримка для будівництва (придбання) доступного житла надається сім'ям та самотнім особам лише один раз. Разом з тим, не виключені випадки, коли до 2014 року ВПО вже отримували державну підтримку на будівництво (придбання) доступного житла та певний час проживали у своєму житлі. Проте у зв'язку з початком військових дій та окупацією частини території України були змушені покинути своє постійне місце проживання та придбане раніше житло. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне передбачити можливість повторного отримання державної підтримки таким ВПО.

Щодо загального обсягу фінансування програми «Доступне житло», то він складав у: 2017 році – 30 *млн грн.* [151]; 2018 році –100 *млн грн.* [152]; 2019 році – 400 *млн грн.* [153]. Варто зазначити, що спочатку на фінансування програми «Доступне житло» у Державному бюджеті України на 2019 рік було закладено 100 *млн грн.* Однак, завдяки прийняттю Закону України від 31.10.2019 р. № 265-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» [154] обсяг фінансування за програмою «Доступне житло» було збільшено на 300 *млн грн.* У 2020 році фінансування програми «Доступне житло» було відсутнім. Коронавірусна

інфекція COVID-19 та необхідність використання коштів на інші потреби, призвели до внесення 13.04.2020 р. змін до Державного бюджету на 2020 рік, наслідком яких була відсутність у новій редакції Державного бюджету фінансування програми «Доступне житло» в обсязі 100 млн грн, як це було закладено в бюджеті спочатку [1]. У зв'язку з цим, реалізація житлових програм залишилась у сфері відповідальності органів місцевого самоврядування, які фінансували житлові програми. Щодо перспектив на 2021 рік, то вони є вкрай невтішними. Наразі в проєкті Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» (реєстр. № 4000) [155], який було прийнято у першому читанні 05.11.2020 р., фінансування однієї з найвагоміших програм забезпечення житлом ВПО, а саме – програми «Доступне житло» є відсутнім.

Особливої уваги, в рамках даного дослідження, потребує питання розподілу бюджетних коштів на реалізацію програми «Доступне житло» між адміністративно-територіальними одиницями. Так, відповідно до вимог чинного законодавства, такий розподіл здійснюється Мінрегіоном пропорційно чисельності населення, яке проживає у відповідному регіоні. Тобто, фактичний розподіл коштів здійснюється на підставі офіційної статистичної інформації Державної служби статистики України щодо чисельності наявного населення в Україні та регіонах. При відсутності в регіонах об'єктів, на будівництво (придбання) яких може надаватися державна підтримка (на підставі інформації, наданої Держмолодьжитлом до 15 листопада поточного року) Мінрегіон може здійснювати коригування розподілу бюджетних коштів між адміністративно-територіальними одиницями. Коригування розподілу бюджетних коштів здійснюється пропорційно кількості громадян, що відповідають вимогам програми та претендують на отримання державної підтримки в адміністративно-територіальних одиницях.

Наприклад, при розподілі фінансування на Харківську область буде виділено меншу кількість коштів, ніж на Донецьку область. Оскільки, в

Харківській області за офіційною інформацією Державної служби статистики України, проживає 2 653 445 осіб, а в Донецькій області 4 123 715 осіб. Хоча фактично у черзі на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла в Харківській області знаходиться близько 80 % мешканців Донецької та Луганської областей, які у цих областях не проживають. Так, до прикладу, у 2018 році Донецькій області, в якій обліковується найбільша кількість ВПО, яка належить до постконфліктних територій та де спостерігається низький рівень житлового будівництва, а вторинне житло здебільшого коштує стільки скільки ВПО потрібно для сплати частини вартості придбання (будівництва) доступного житла, освоїти виділені кошти у повному обсязі не вдалося, у зв'язку з чим вони були перерозподілені між бюджетами інших областей. Трохи інша ситуація склалася у Кіровоградській області, яка у зв'язку з відсутністю акредитованих забудовників, які б хотіли приймати участь у програмі, не освоїли виділені у 2018 році на область кошти. Як наслідок, ці кошти були перерозподілені між областями пропорційно кількості громадян, які зареєструвалися для участі у програмі.

Продовжуючи вищевикладене, окремо хотілося б зупинитися на питаннях черги для отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, яка є загальною, не передбачає жодної пріоритетності для ВПО та формується виключно за критерієм часу подачі заяви. В частині фінансування програми «Доступне житло», то воно є єдиним для ВПО, учасників АТО та інших громадян. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне розмежування загальної черги на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла по категоріям та передбачення для них окремого фінансування. Зокрема, в частині розподілу фінансування надання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла ВПО, то її розподіл потрібно здійснювати пропорційно облікованій кількості ВПО у регіонах.

Невизначеним на законодавчому рівні наразі є процес регулювання черги. Аналіз інформації, яка розміщується на веб-порталах регіональних управлінь Держмолодьжитла, щодо надання державної підтримки за програмою «Доступне житло» дає підстави стверджувати, що черги по регіонам ведуться з кінця 2017 року по теперішній час та з них не виключаються особи, які вже отримали державну підтримку (в тому числі й у складі іншої сім'ї), особи які померли, а також особи, які отримали державну підтримку за іншими державними житловими програмами (хоча фактично постанова Кабінету Міністрів України № 819 не забороняє громадянам одночасну участь у кількох житлових програмах Держмолодьжитла). У зв'язку з цим, необхідно на законодавчому рівні визначити правила ведення реєстрів кандидатів на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, в тому числі, щодо підстав виключення громадян зі списків осіб, які претендують на отримання державної підтримки. Крім вищенаведеного, також, спостерігаються випадки, коли декілька заявників з однієї родини подають окремі заяви про отримання державної підтримки придбання (будівництва) доступного житла. Вважаємо, що на законодавчому рівні повинно бути чітко визначено, що для участі у програмі «Доступне житло» допускається лише одна заява від сім'ї про участь у програмі.

Окремої уваги, потребують кількісні показники надання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла. Так, за офіційною інформацією Держмолодьжитла станом на 01.05.2020 р. загальна кількість зареєстрованих заяв для отримання державної підтримки складала 16 721 заяву, з них 10 773 були подані ВПО. Загалом у період з 2017 року по травень 2020 року включно було надано державну підтримку 901 сім'ї ВПО, з них 886 сімей ВПО отримали державну підтримку за рахунок коштів державного бюджету та 15 сімей ВПО за рахунок коштів місцевого бюджету [156] (табл. 5.1.). Станом на 24.11.2020 р. маємо трохи інші

цифри, що безумовно підкреслює актуальність та затребуваність серед громадян програми «Доступне житло». Зокрема, державну підтримку вже отримали 1074 сім'ї ВПО та відповідно кількість зареєстрованих заяв для отримання державної підтримки складала вже понад 18 тисяч громадян [157].

Табл. 5.1. Кількість сімей ВПО, які отримали державну підтримку за програмою «Доступне житло» за період з 2017 р. по травень 2020 р. (станом на 01.05.2020 р.) *

Рік	За рахунок коштів державного бюджету				За рахунок коштів місцевого бюджету			
	Кількість громадян, які отримали державну підтримку	Обсяг наданої підтримки, тис. грн	Кількість сімей ВПО, які отримали державну підтримку	Обсяг наданої підтримки, тис. грн	Кількість громадян, які отримали державну підтримку	Обсяг наданої підтримки, тис. грн	Кількість сімей ВПО, які отримали державну підтримку	Обсяг наданої підтримки, тис. грн
2017	91	29 646,2	62	23 296,8	20	4 935,0	-	-
2018	237	85 259,3	171	68 485,6	26	9 773,9	10	4 792,5
2019	877	346 874,8	653	285 452,6	96	26 227,1	5	1 625,3
2020	-	-	-	-	4	1 196,0	-	-

* За даними Держмолодьжитла [156]

В той же час, якщо фінансування програми буде на тому ж рівні, що й у 2017–2019 роках, або його взагалі не буде, з кожним роком черга буде тільки збільшуватися.

Важливе значення у забезпеченні житлом ВПО також відіграють і регіональні (місцеві) житлові програми, які адмініструються Держмолодьжитлом. Станом на 28.05.2020 р. на регіональному рівні функціонувало 123 житлові програми, які реалізуються регіональними управліннями Держмолодьжитла (табл. 5.2.).

Табл. 5.2. Загальна кількість діючих місцевих житлових програм станом на 28.05.2020 р.*

	Області	Загальна кількість житлових програм у регіоні
1.	Вінницька область	2
2.	Волинська область	6
3.	Дніпропетровська область	3
4.	Донецька область	2
5.	Житомирська область	4
6.	Закарпатська область	6
7.	Запорізька область	4
8.	Івано-Франківська область	2
9.	Київська область	3
10.	Кіровоградська область	3
11.	Львівська область	2
12.	Луганська область	5
13.	Миколаївська область	7
14.	Одеська область	5
15.	Полтавська область	10
16.	Рівненська область	2
17.	Сумська область	4
18.	Тернопільська область	2
19.	Харківська область	3
20.	Херсонська область	4
21.	Хмельницька область	1
22.	Черкаська область	36
23.	Чернівецька область	4
24.	Чернігівська область	3
Загалом:	123	

* За даними Держмолодьжитла [156]

Аналітичний огляд регіональних (місцевих) житлових програм дає підстави стверджувати, що наразі переважна більшість з них спрямовані на надання пільгових довгострокових кредитів та розраховані, в першу чергу, на забезпечення житлом молоді незалежно від статусу. На рівні регіонів практично відсутні окремі цільові житлові програми спрямовані на забезпечення житлом ВПО. Функціонуючі регіональні (місцеві) житлові програми, в силу недостатності фінансування, не можуть в повному обсязі вирішити житлові проблеми ВПО. Відсоток ВПО, які за період з 01.01.2017 р. по 29.05.2020 р., в межах регіональних житлових програм були забезпечені житлом доволі низький, решта ж перебуває в очікуванні.

Зважаючи на те, що станом на 13.04.2020 р. Донецька (обліковано 510764 ВПО), Дніпропетровська (обліковано 71171 ВПО), Луганська (обліковано 280437 ВПО), Київська області (обліковано 62901 ВПО) та м. Київ (обліковано 159533 ВПО) [158] виступають лідерами за кількість взятих на облік ВПО, вважаємо за доцільне зосередити увагу на висвітленні практики забезпечення доступним житлом та житлом в межах регіональних (місцевих) програм, які адмініструються Держмолодьжитлом, саме в цих регіонах. Таку практику будемо відображати з точки зору наявності в регіоні регіональних (місцевих) житлових програм (за наявності: обсяг фінансування програм, кількість ВПО, які були забезпечені житлом) та практики забезпечення доступним житлом у регіоні.

Так, під час онлайн презентації Спеціальної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Реалізація права внутрішньо переміщених осіб на житло», яка відбулася 24.11.2020 р., головою Донецької обласної державної адміністрації, керівником обласної військово-цивільної адміністрації П.О. Кириленком було зазначено, що наразі у Донецькій області взято на облік ВПО 4600 осіб, які потребують житла. З них майже 2000 ВПО перебувають на квартирному обліку для постійного проживання. Станом на 24.11.2020 р. житлом було забезпечено 966 ВПО, з них 3 ВПО – житлом для постійного проживання, 71 ВПО соціальним житлом, 892 ВПО житлом для тимчасового проживання [157].

Згідно з відповіддю Донецького регіонального управління Держмолодьжитла від 27.05.2020 р., в Донецькій області регіональні (місцеві) житлові програми, в яких ВПО можуть прийняти участь та окремі цільові програми, спрямовані на забезпечення ВПО житлом, наразі є відсутніми. Така ситуація є дуже дивною. Адже Донецька область виступає одним із лідерів за кількість взятих на облік ВПО. Разом з тим, зовсім іншою є інформація, яка була надана Держмолодьжитлом. Зокрема, у відповіді на запит про доступ до публічної інформації, було зазначено, що станом на 28.05.2020 р. в Донецькій

області діють 2 регіональні (місцеві) житлові програми [156] (хоча на офіційному сайті ці програми не відображені), зокрема:

1. Регіональна комплексна програма «Молодь і сім'я Донеччини. 2016-2020 роки», затверджена розпорядженням голови Донецької обласної державної адміністрації-керівника Донецької обласної військово-цивільної адміністрації від 26.12.2016 р. № 1189.

2. Маріупольська міська цільова програма забезпечення житлом на 2018-2022 роки, затверджена рішенням Маріупольської міської ради від 27.12.2017 р. № 7/25-2323. Щодо кількісних показників забезпечення ВПО житлом за вищезазначеними програмами, то вони відсутні.

За рахунок державної підтримки на будівництво (придбання) доступного житла в Донецькій області, станом на 01.05.2020 р., було забезпечено 15 сімей з числа ВПО. Зокрема, у 2017 році отримали державну підтримку за рахунок коштів державного бюджету – 2 сім'ї ВПО (обсяг наданої підтримки склав 455,4 тис. грн), у 2018 році – 4 сім'ї ВПО (обсяг наданої підтримки склав 1 235,9 тис. грн), у 2019 році – 9 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 2 603,9 тис. грн), у 2020 році (включно по травень) – фінансування було відсутнім. Станом на 01.05.2020 р. кількість зареєстрованих Донецьким регіональним управлінням Держмолодьжитла заяв для отримання державної підтримки складала – 317 заяв, з яких 195 було подано ВПО [156].

У Дніпропетровській області за офіційною інформацією Держмолодьжитла, станом на 28.05.2020 р., діяло 3 регіональні (місцеві) житлові програми, а саме:

1. Регіональна програма розвитку житлового будівництва у Дніпропетровській області на 2015-2020 роки, затверджена рішенням Дніпропетровської обласної ради від 23.01.2015 р. № 609-29/VI.

2. Комплексна програма розвитку молодіжної та сімейної політики у місті Дніпропетровську на 2016-2020 роки, затверджена рішенням Дніпропетровської міської ради від 11.11.2015 р. № 10/70.

3. Програма реалізації державної та місцевої політики становища дітей, молоді, жінок і сім'ї у Кривому Розі на 2020-2022 роки зі змінами від 24.12.2019 р. № 4342.

Кількість сімей, які були забезпечені житлом за вищезазначеними програмами за період з 2017 року по травень 2020 року (включно) складає 13, в тому числі: у 2017 році – 4 сім'ї, у 2018 році – 4 сім'ї, у 2019 році – 4 сім'ї та у 2020 році (по травень включно) – 1 сім'я. В той же час, ВПО за вищезазначеними житловими програмами житла не отримували. Цільові програми щодо забезпечення житлом ВПО, станом на 28.05.2020 р., у Дніпропетровській області були відсутні [159].

За рахунок державної підтримки на будівництво (придбання) доступного житла в Дніпропетровській області станом на 01.05.2020 р. було забезпечено 81 сім'ю з числа ВПО. Зокрема, у 2017 році отримали державну підтримку за рахунок коштів державного бюджету – 4 сім'ї ВПО (обсяг наданої підтримки склав 1 404,8 тис. грн), у 2018 році – 14 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 7 001,1 тис. грн), у 2019 році – 63 сім'ї ВПО (обсяг наданої підтримки склав 28 346,0 ти. грн), у 2020 році (включно по травень) – фінансування відсутнє. Станом на 01.05.2020 р. кількість зареєстрованих Дніпропетровським регіональним управлінням Держмолодьжитла заяв для отримання державної підтримки складала – 763 заяви, з яких 608 подано ВПО.

Станом на 01.06.2020 р. Іпотечним центром м. Києва та Київської області Держмолодьжитла за рахунок коштів місцевих бюджетів реалізуються наступні регіональні (місцеві) житлові програми:

1. Програма забезпечення жителів міста Біла Церква муніципальним житлом на 2019-2024 роки, затверджена рішенням Білоцерківської міської ради від 27.12.2018 р. № 3195-63-VII.

2. Програма забезпечення громадян міста Бровари житлом на 2019-2024 роки, затверджена рішенням Броварської міської ради від 20.06.2019 р. № 1460-57-07.

3. Програма будівництва (придбання) доступного житла в Київській області на 2019-2023 роки, затверджена рішенням Київської обласної ради від 30.05.2019 р. № 562-28-VII.

Варто зазначити, що за період з 2017 року по 2020 рік (травень включно) Іпотечному центру Держмолодьжитла було спрямовано кошти лише за Програмою забезпечення жителів м. Біла Церква муніципальним житлом. Відповідно до розподілу коштів зі спеціального фонду місцевого бюджету м. Біла Церква на 2018 рік було спрямовано 493 939 грн, що дало можливість забезпечити житлом лише 1 громадянина. ВПО за вищезазначеним житловими програмами житлом забезпечені не були. Наразі в м. Києві та Київській області відсутні цільові регіональні житлові програми спрямовані на забезпечення ВПО житлом [160].

За рахунок державної підтримки на будівництво (придбання) доступного житла в Київській області станом на 01.05.2020 р. було забезпечено 26 сімей з числа ВПО. Зокрема, у 2017 році отримала державну підтримку за рахунок коштів державного бюджету – 1 сім'я ВПО (обсяг наданої підтримки склав 160,8 тис. грн), у 2018 році – за рахунок коштів державного бюджету жодна ВПО не отримала державної підтримки, у 2019 році – 25 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 10 540 тис. грн), у 2020 році (включно по травень) – фінансування було відсутнє. В місті Києві станом на 01.05.2020 р. за рахунок державної підтримки на будівництво (придбання) доступного житла було забезпечено 144 сім'ї з числа ВПО. Зокрема, у 2017 році отримали державну підтримку за рахунок коштів державного бюджету – 16 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 8 531,5 тис. грн), у 2018 році – 19 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 10 211,8 тис. грн), у 2019 році – 109 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 66 496,3 тис. грн), у 2020 році (включно по травень) – фінансування було відсутнє. Станом на 01.05.2020 р. кількість зареєстрованих Іпотечним центром м. Києва та Київської області Держмолодьжитла заяв для отримання державної підтримки складала – 6728 заяв, з яких 4911 подано ВПО.

У Луганській області за офіційною інформацією Держмолодьжитла діють 5 регіональних (місцевих) житлових програми, а саме:

1. Регіональна цільова програма житлового кредитування внутрішньо переміщених осіб та членів їх сімей на 2019-2021 роки, затверджена розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації – керівником обласної військово-цивільної адміністрації від 09.04.2019 р. № 281. Відповідно до затверджених показників Програми обсяги фінансування на 2019 рік з обласного бюджету складала – 3,0 млн грн, для надання п'яти сім'ям ВПО. Фактичний обсяг фінансування на реалізацію заходів Програми у 2019 році затверджено у сумі 3,0 млн грн, або 100% від передбаченого, що надало змогу надати 6 пільгових кредитів сім'ям ВПО (надано фінансування з обласного бюджету 2 994 603 грн) На 2020 рік програмою передбачено фінансування заходів в обсязі 1,5 млн грн для надання 2 пільгових кредитів, але у 2020 році фінансування не було.

2. Регіональна цільова програма забезпечення молоді житлом на 2018-2020 роки, затверджена розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації – керівником обласної військово-цивільної адміністрації від 03.04.2018 р. № 275. Щорічний обсяг фінансування по Програмі передбачено у розмірі 9,97 млн. грн, в тому числі: державний бюджет – 2,3 млн грн (спецфонд); обласний бюджет – 7,67 млн грн.

За період з 2018-2019 років за цією Програмою було надано 4 пільгових довгострокових кредити молодим сім'ям, зокрема, з обласного бюджету на загальну суму 1,23 млн грн. Зокрема, у 2018 році – 2 пільгових кредити на суму 0,45 млн грн; у 2019 році – 2 пільгових кредити на суму 0,78 млн грн; у 2020 році – фінансування не було.

Також варто зазначити, що оскільки обов'язковою умовою для участі у програмі є – знаходження кандидата на квартирному обліку – лише 1 сім'я ВПО (має квартоблік) була зареєстрована на участь у Програмі. За період з 2019 року по 2020 рік (включно по травень) ВПО не отримували кредити в межах цієї Програми.

3. Регіональна цільова програма житлового кредитування учасників антитерористичної операції та членів їх сімей у Луганській області на 2017-2021 роки, затверджена розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації – керівником обласної військово-цивільної адміністрації від 19.05.2017 р. № 312. За період з 2017 року по 2019 рік в рамках цієї Програми було надано 7 пільгових кредитів на придбання житла. Зокрема, у 2017 році було надано 2 кредити загальним обсягом фінансування 97200 *грн*, один з кредитів надано сім'ї учасника АТО-ВПО; у 2018 році надано 5 кредитів учасникам АТО, які є ВПО. Обсяги фінансування на 2019 рік склали 2 998 891 *грн*. Однак, у 2019-2020 роках фінансування Програми на надання кредитів не було.

4. Міська програма забезпечення молоді житлом у м. Северодонецьку, затверджена рішенням Северодонецької міської ради від 17.04.2018 р. № 2519. За період з 2018-2019 роки кредити отримали 3 сім'ї розмірі 1,0 *млн грн*, з них 1- АТО-ВПО.

5. Програма сприяння будівництву доступного житла для окремих громадян в м. Северодонецьку на 2018-2020 роки, затверджена рішенням Северодонецької міської ради від 17.04.2018 р. № 2520.

За рахунок державної підтримки на будівництво (придбання) доступного житла в області станом на 01.05.2020 р. було забезпечено 16 сімей з числа ВПО. Зокрема, у 2017 році отримали державну підтримку за рахунок коштів державного бюджету – 8 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 2 334,2 тис. *грн*), у 2018 році – 7 сімей ВПО (обсяг наданої підтримки склав 2 901,6 тис. *грн*), у 2019 році – 1 сім'я ВПО (обсяг наданої підтримки склав 372,4 тис. *грн*), у 2020 році (включно по травень) – фінансування відсутнє. Станом на 01.05.2020 р. кількість зареєстрованих Луганським регіональним управлінням Держмолодьжитло заяв для отримання державної підтримки складала – 117 заяв, з яких 112 подано ВПО.

Крім вищеведеного, потрібно також зазначити про те, що в рамках державної програми пільгового кредитування учасників антитерористичної

операції (АТО) та/або учасників проведення операції Об'єднаних сил (ООС) та ВПО на придбання житла під 3% річних у гривні на термін до 20 років, у 2019 році в Луганській області подали заяви на отримання кредитів 81 учасник АТО та 153 ВПО. Отримали ж кредити лише 4 сім'ї учасників АТО на загальну суму 2,0 млн грн та 5 сімей ВПО на загальну суму 2,4 млн грн.

В межах державної програма «Кредит з статутного капіталу» у 2019 році в Луганській області 11 сімей отримали кредити на суму 3,6 млн грн, з них 4 сім'ї-АТО, 2 – ВПО, та 1 – АТО-ВПО. Станом на 01.05.2020 р. надано 2 пільгових кредити ВПО на суму 0,916 млн грн.

Загалом за період з 2017 року по травень 2020 року (включно) за житловими програмами, які реалізує Луганське регіональне управління Держмолодьжитла було забезпечено житлом 46 сімей ВПО.

Додатково потрібно відзначити, що з 2017 року в області реалізовувалась Регіональна цільова програма щодо підтримки та адаптації ВПО у Луганській області на 2017-2018 роки, затверджена розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації – керівником обласної військово-цивільної адміністрації від 03.02.2017 р. № 65. На реалізацію заходів цієї Програми у 2017 році з обласного бюджету кошти не виділялися, але у 2018 році на реалізацію заходів Програми з обласного бюджету було виділено 2 494 223 грн та забезпечено житлом 4 сім'ї ВПО [161].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне зазначити, що, вирішуючи проблеми забезпечення ВПО житлом, потрібно поступово переходити від безкоштовного надання житла до створення умов отримання житла ВПО за доступну для них ціну. На регіональному рівні такий механізм працюватиме тільки за умови надання підтримки як за рахунок коштів обласного бюджету, так і за рахунок коштів інших місцевих бюджетів нижчого рівня, а також із залученням альтернативних джерел фінансування програм не заборонених законодавством. Місцевим державним адміністраціям спільно з органами місцевого самоврядування, а у разі їх відсутності – відповідними військово-цивільними адміністраціями вкрай необхідно активізувати роботу

щодо розробки регіональних (місцевих) програм, спрямованих на житлове забезпечення виключно ВПО та щорічно передбачати кошти у обласних та місцевих бюджетах на їх реалізацію, залучати національних і міжнародних донорів, юридичних та приватних осіб.

За результатами проведеного аналітичного огляду практики забезпечення ВПО доступним житлом та житлом в межах регіональних (місцевих) житлових програм, які адмініструються Держмолодьжитлом, крізь призму нової якості життя сформульовано наступні висновки:

1. Аргументовано, що на державному рівні й досі відсутні офіційні статистичні дані щодо потреб внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) у житлі та кількості ВПО, яким житло було надано за підтримки держави. Зважаючи на те, що більшість економічно активної частини ВПО не мають фінансової можливості самостійно забезпечити себе житлом шляхом придбання його у власність, увага держави повинна бути зосереджена на вдосконаленні механізмів надання внутрішньо переміщеним особам житла на засадах ідеології нової якості життя за доступну для них плату.

2. Наголошено, що сучасна практика забезпечення ВПО доступним житлом на засадах ідеології нової якості життя, а також житлом в межах регіональних (місцевих) житлових програм, які адмініструються Державною спеціалізованою фінансовою установою «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» не у повному обсязі задовольняють потреби ВПО у житлі через їхній різний майновий стан. У зв'язку з цим, зусилля ВПО, які не мають можливості прийняти участь у програмі «Доступне житло», повинні бути спрямовані на отримання соціального житла або житлових приміщень для тимчасового проживання в межах окремого фонду житла для тимчасового проживання ВПО, порядок надання якого, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26.06.2019 р. № 582.

3. Відзначено, що показники забезпечення ВПО доступним житлом свідчать про попит на програму «Доступне житло» серед ВПО. Разом з тим, характерним для програми «Доступне житло» є недостатнє фінансування, яке

призводить формування великих черг з осіб, які вже включені до переліку претендентів на отримання державної підтримки та знаходяться в стадії її очікування.

4. Обґрунтовано, що черга для отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла є загальною, не передбачає жодної пріоритетності для ВПО та формується виключно за критерієм часу подачі заяви. Фінансування програми «Доступне житло» є єдиним для ВПО, учасників АТО та інших громадян. У зв'язку з цим, запропоновано розмежування загальної черги на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла по категоріям та передбачення для них окремого фінансування. Зокрема, в частині розподілу фінансування надання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла ВПО, то її розподіл потрібно здійснювати пропорційно облікованій кількості ВПО у регіонах.

5. Визначено, що ВПО отримують державну підтримку для забезпечення доступним житлом з урахуванням місця проживання, засвідченого довідкою про взяття на облік ВПО. Але наразі характерною є ситуація, коли ВПО фактично проживають в одній області, де будівництво житла не здійснюється, а працюють в іншій (де будівництво здійснюється), що унеможлиблює їхню участь у програмі «Доступне житло». У зв'язку з цим, запропоновано скасувати прив'язку отримання державної підтримки придбання (будівництва) доступного житла до місця проживання ВПО. В той же час, дана ініціатива може бути реалізована тільки за умови організації належної процедури перевірки за результатами поданих документів для участі у програмі.

6. Акцентовано увагу на тому, що важливе значення у забезпеченні житлом ВПО на засадах ідеології нової якості життя відіграють регіональні (місцеві) житлові програми, які адмініструються Держмолодьжитлом. Аналітичний огляд місцевих житлових програм дає підстави стверджувати, що наразі переважна більшість цих програм спрямовані на надання пільгових довгострокових кредитів та розраховані, в першу чергу, на забезпечення житлом молоді незалежно від статусу. На даний час регіональні житлові

програми, в силу недостатності фінансування, не можуть в повному обсязі вирішити житлові проблеми ВПО. Відсоток ВПО, які за період з 01.01.2017 р. по 29.05.2020 р., в межах регіональних житлових програм були забезпечені житлом доволі низький, решта ж перебуває в очікуванні. Крім цього, наразі в областях практично відсутні окремі цільові житлові програми спрямовані на забезпечення житлом ВПО.

7. З урахуванням проведеного дослідження вважаємо за доцільне внести зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 819 «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом» в частині:

- розмежування загальної черги на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла по категоріям окремо для ВПО, учасників АТО та інших громадян та передбачення для кожної категорії окремого фінансування. В частині розподілу коштів державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла ВПО передбачити їх розподіл пропорційно облікованій кількості ВПО у регіонах;

- визначення правила ведення реєстрів кандидатів на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла, в тому числі підстав для виключення громадян зі списків осіб, які претендують на отримання державної підтримки;

- закріплення положень, щодо участі у програмі «Доступне житло» допускається лише одна заява від сім'ї;

- скасування прив'язки фактичного місця проживання ВПО, яке фіксується у довідці ВПО, до права на отримання державної підтримки будівництва (придбання) доступного житла та запровадження належної процедури перевірки за результатами поданих ВПО документів для участі у програмі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило здійснити вирішення наукового завдання, яке полягає в обґрунтуванні пропозицій та розробці рекомендацій щодо визначення напрямів вдосконалення правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя.

На підставі проведеного дослідження сформульовано наступні *основні висновки*:

1. Встановлено, що стан соціально-економічної нерівності в Україні значно погіршився у зв'язку з поглибленням економічної кризи, зумовленої наслідками пандемії коронавірусу COVID-19. Виявлено, що, з метою пом'якшення несприятливих наслідків у соціально-економічній сфері держави, Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» (із змінами) було впроваджено обмеження максимального розміру заробітної плати працівників, службових і посадових осіб бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування) у розмірі, що не перевищує 10 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня 2020 року (ст. 29). Беручи до уваги тимчасовий характер такого заходу, який мав би завершитися одночасно із скасуванням карантину, а також нещодавнім визнанням Конституційним Судом України зазначених положень неконституційними з суто формальних підстав (рішення № 10-р/2020 від 28.08.2020 р.), аргументовано, що для визначення критеріїв встановлення обмеження максимального розміру доходу, який можна отримати за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, вбачається за доцільне звернутися до наукового методологічного інструментарію, апробованого у міжнародній практиці, із відповідним подальшим нормативним закріпленням.

Наголошено, що наукою напрацьовано коефіцієнти, що дозволяють як оцінити нерівність за доходами і виміряти вплив факторів на цей феномен, так і

визначити допустимий рівень різниці у доходах певної частки населення із високими та низькими доходами. За наслідками проведеного наукового аналізу, встановлено, що у статистичній роботі міжнародних організацій та наддержавних об'єднань віддається перевага коефіцієнту Джині та/або децильному (квінтільному) коефіцієнту диференціації (коефіцієнту фондів).

Так, як впливає з аналізу наведеного у цьому дослідженні, квінтільний коефіцієнт у ЄС склав 5,1 у 2017 р., що означає перевищення доходу найбагатших 20% домогосподарств майже в п'ять разів порівняно із доходом найбідніших 20%. В той же час децильний коефіцієнт у ЄС становив від 2,1 у Швеції до 4,7 у Польщі. Підтримано думку про те, що порівняно зі статистикою ЄС, вітчизняні статистичні відомості, що наводяться Державною службою статистики України, викликають сумніви щодо об'єктивності статистичних розрахунків. Адже, як виявлено, у національних статистичних звітах децильний коефіцієнт фондів в 2018 р. дорівнював 5,4, а квінтільний коефіцієнт фондів за той же рік становив 3,8. І це в той час, коли, за оцінками академіка НАН України Е.М. Лібанової, децильний коефіцієнт фондів в Україні становить 13.

Доводиться, що наявний методологічний інструментарій вимірювання соціально-економічної нерівності в суспільстві мав би бути використаний у законотворчому процесі з метою втілення у правову площину науково обґрунтованих підходів до перегляду механізму оплати праці у частині нормативного закріплення максимального розміру доходу, який може отримати працівник за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету.

Підкреслено, що саме децильний коефіцієнт визнано індикатором виконання завдання 10.4, пов'язаного із проведенням політики оплати праці на засадах рівності та справедливості, у межах Цілі 10 «Скорочення нерівності», передбаченої національною доповіддю «Цілі Сталого Розвитку: Україна».

Враховуючи зазначене та беручи до уваги те, що Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, як зазначено в Указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, визнано орієнтирами для розроблення проєктів

прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України, запропоновано внести зміни до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про оплату праці», закріпивши норму про те, що максимальний розмір доходу, який може отримати працівник за трудовим договором за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету, не може перевищувати суму, яка визначається шляхом множення розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня календарного року, на децильний коефіцієнт фондів, визначений Державною службою статистики України за методологією, яка використовується Євростатом. При цьому також запропоновано передбачити, що у разі перевищення децильного коефіцієнту фондів, порівняно із середнім значенням аналогічного коефіцієнту в ЄС, то застосуванню підлягає останній.

Висловлено думку, що впровадження у законодавство такої формули визначення максимального розміру доходу за рахунок коштів Державного бюджету України або місцевого бюджету сприятиме реальному покращенню матеріального стану значної частини населення, оскільки збільшення доходу осіб, які обіймають керівні посади в органах влади та суб'єктах господарювання державного та комунального секторів економіки, буде залежати від збільшення розміру мінімальної заробітної плати. У підсумку збільшення максимального розміру доходу залежатиме не від суб'єктивних рішень, а від об'єктивних позитивних трансформацій в економіці. Вочевидь це принесе користь звичайним громадянам.

2. Аргументовано, що поступово посилюються тенденції широкої інтеграції додаткових вимог у сфері захисту прав людини у практику та законодавство про публічні закупівлі як у зарубіжних країнах, так і в Україні. Аргументовано, що вимоги щодо захисту прав людини є невід'ємною складовою публічних закупівель і їхня активна інтеграція обумовлена:

1) ідеологією нової якості життя на основі принципів сталого розвитку, адже публічні закупівлі є невід'ємною складовою досягнення відповідних

Цілей сталого розвитку. У даному випадку вимоги з охорони та просування поваги до прав людини у закупівлях сприяють досягненню внутрішніх стратегічних цілей за різними напрямками державної політики, наприклад, боротьби з безробіттям, і справляють безпосередній істотний вплив на процеси становлення нової якості життя населення;

2) необхідністю забезпечення добросовісної конкуренції, особливо у контексті лібералізації ринків публічних закупівель для міжнародної торгівлі, та боротьби з соціальним демпінгом. Посилення захисту прав людини у публічних закупівлях обумовлено також розширенням членства в Угоді СОТ про державні закупівлі, зокрема, потенційним приєднанням до Угоди країн, що розвиваються, в яких часто фіксуються порушення прав людини під час процесів виробництва. У даному випадку вимоги щодо охорони і просування поваги до прав людини справляють опосередкований істотний вплив на процеси забезпечення якості життя, адже нечесна конкуренція призводить до усунення з ринку закупівель добросовісних учасників, що має наслідком зменшення рівня конкуренції, і збільшення цін, що не може не відобразитись і на якості послуг, які надаються населенню.

3. Доводиться, що кредитна діяльність фінансових установ в окремих випадках справляє негативний вплив економічний розвиток країни, зокрема, збільшуючи соціальну нерівність та консервуючи бідність в країні.

Серед можливих засобів зменшення несприятливого впливу від кредитної діяльності фінансових установ у цьому випадку запропоновано виділити та врегулювати на законодавчому рівні:

1) встановлення максимальної вартості кредиту не відносно облікової ставки, а, наприклад, суми кредиту (досвід Великобританії) або фінансового стану споживача фінансової послуги (досвід Республіки Литви) тощо. Такий підхід здатен нівелювати несприятливий вплив від кредитної діяльності фінансових установ у країні та забезпечити достатню маржу для компенсації ними ризиків;

2) обмеження відсоткових ставок із врахуванням специфіки окремих фінансових продуктів (зокрема, окремих видів споживчих кредитів). Важливим є точне та чітке визначення показника, який буде застосовуватися: в цьому випадку слід враховувати загальну вартість кредиту, тобто вартість запозичення з урахуванням додаткових комісій та зборів (показник має бути встановлений на такому рівні, щоб дати змогу кредиторам отримувати прибуток та, поряд із цим, уникнути зайвого прибутку через відсутність конкуренції).

4. Конкретизовано, що основними соціально-економічними правами людини, дотримання яких має ґрунтуватися на засадах ідеології нової якості життя і може забезпечуватися шляхом ефективного поводження з відходами, є право на достатній життєвий рівень, право на працю, право на підприємницьку діяльність та право на безпечне довкілля.

Запропоновано до напрямів удосконалення правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя віднести створення сприятливих умов для розвитку господарювання у сфері поводження з відходами.

Аргументовано, що умовою підвищення ефективності правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя є поєднання індивідуальної та колективної моделей розширеної відповідальності виробника з виключенням податкової моделі такої відповідальності, пов'язаної зі сплатою виробником екологічного податку (податку на продукцію).

5. Аргументовано, що на державному рівні й досі відсутні офіційні статистичні дані щодо потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у житлі та кількості ВПО, яким житло було надано за підтримки держави. Зважаючи на те, що більшість економічно активної частини ВПО не мають фінансової можливості самостійно забезпечити себе житлом шляхом придбання його у власність, увага держави повинна бути зосереджена на вдосконаленні

механізмів забезпечення ВПО доступним житлом на засадах ідеології нової якості життя.

Слід відзначити, що у роботі містяться й інші не менш цікаві як з теоретичної, так і практичної точок зору положення, які заслуговують на увагу читача й можуть стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у руслі вдосконалення правового забезпечення дотримання соціально-економічних прав людини на засадах ідеології нової якості життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: Закон України від 13.04.2020 р. № 553-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text>
2. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: проєкт Закону України № 3279-д від 11.04.2020 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68570
3. Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“». *Офіційний вісник України*. 2020. № 76. Ст. 2433.
4. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»: Закон України від 17.09.2020 р. № 909-IX. *Офіційний вісник України*. 2020 р. № 80. Ст. 2585.
5. Деякі питання оплати праці керівників, членів виконавчих органів та винагороди членів наглядових рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 26.10.2020 р. № 996. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2020-%D0%BF#Text>

6. Питання умов і розмірів оплати праці керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки: постанова Кабінету Міністрів України від 5 лютого 2020 р. № 141. *Офіційний вісник України*. 2020. № 22. Ст. 803.
7. Питання оплати праці працівників державних органів: постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 15. *Офіційний вісник України*. 2017. № 9. Ст. 284.
8. Інформація щодо заробітної плати. URL: <https://www.kmu.gov.ua/vidpovid-na-pitannya-1>
9. Голова «Укрпошти» Ігор Смілянський заробляє 836 тис. грн щомісяця. URL: https://zaxid.net/news/https://zaxid.net/golova_ukrposhti_igor_smilyanskiy_zaroblyaye_836_tis_grn_shhomisyatsya_n1498010
10. Про умови і розміри оплати праці керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності, та об'єднань державних підприємств: постанова Кабінету Міністрів України від 19.05.1999 р. № 859. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 957.
11. У 3000 разів: різниця між зарплатами чиновників та звичайних українців. Сайт ГО «ПУБЛІЧНИЙ АУДИТ». URL: <http://publicaudit.com.ua/news/u-3000-raziv-riznytsya-mizh-zarplatamy-chynovnykiv-ta-zvyhajnyh-ukrayintsiv/>
12. Середня заробітна плата в Україні. Сайт ГО «ПУБЛІЧНИЙ АУДИТ». URL: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/serednya-zarobitna-plata-v-ukrayini/>
13. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності по місяцях. *Офіційний веб-портал Державної служби статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_m/Zp_ek_m_u/arh_zpm_u.html (дата звернення: 10.12.2020).
14. Minimum wage statistics. *European Commission. Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics#General_overview

15. Лібанова Е.М. Україна: глибина нерівності. *Дзеркало тижня*. 2016. 1 жовтня. URL: <https://dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-.html>
16. Лібанова Е.М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства. *Вісник НАН України*. 2017. № 5. С. 22–25.
17. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
18. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
19. Про внесення змін до Закону України «Про оплату праці» щодо обмеження максимального розміру заробітної плати керівників і працівників підприємств державного сектору економіки, державних службовців і працівників установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету: проект Закону України № 2798 від 23.01.2020 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67975
20. Про внесення зміни до деяких законодавчих актів України щодо обмеження максимального розміру заробітної плати керівників та заступників керівників державних органів, підприємств державного сектору економіки, установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету: проект Закону України № 2798-1 від 10.02.2020 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68115
21. Про внесення змін до Закону України "Про оплату праці" щодо обмеження максимального розміру заробітної плати керівників і працівників підприємств державного сектору економіки, державних службовців і працівників установ та організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету: проект Закону України № 2798-2 від 10.02.2020 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68116

22. Лібанова Е.М. Бідність населення України: причини, масштаби, наслідки. К. КНЕУ, 2008. 328 с.
23. Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context – 2019 edition. *European Commission. Eurostat*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-statistical-books/-/KS-02-19-165>
24. Earnings statistics. *European Commission. Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Earnings_statistics#General_overview
25. Income inequality. *OECD Data*. URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm#indicator-chart>
26. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році» (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Частина I. *Офіційний веб-портал Державної служби статистики України*. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm
27. Крамар О. Найбідніша країна Європи. *Тиждень. ua*. <https://tyzhden.ua/Economics/228323>
28. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
29. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
30. Ролз Дж. Теорія справедливості : пер. з англ. К. : Основи, 2001. 822 с.
31. Цілі сталого розвитку 2016-2030. *Представництво ООН в Україні*. <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
32. Цілі сталого розвитку: Україна: національна доповідь 2017. *Представництво ООН в Україні*. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
33. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. Ст. 2712.

34. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
35. McCrudden C. Using public procurement to achieve social outcomes. *Natural Resources Forum*. 2004. № 28. P. 257-267.
36. On public procurement and repealing Directive 2004/18/EC: Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014. OJ. 2014. L 94. P. 65–242.
37. Modern Slavery Act 2015. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/30/contents/enacted> (last accessed: 01.10.2020).
38. The Public Contracts Regulations 2015. URL: <https://www.legislation.gov.uk/uksi/2015/102> (last accessed: 29.09.2020).
39. Broad-based Economic Empowerment Act 53. 2003. URL: <https://www.gov.za/documents/broad-based-black-economic-empowerment-act> (last accessed: 29.09.2020).
40. Set-asides for government contracting programs. *U.S. Small Business Administration*. URL: <https://www.sba.gov/federal-contracting/contracting-guide/types-contracts#section-header-0> (last accessed: 29.09.2020).
41. Martin-Ortega O., O'Brien C.M. Advancing Respect for Labour Rights Globally through Public Procurement. *Politics and Governance*. 2017. Vol. 5. Issue 4. P. 69-79.
42. Outhwaite O., Martin-Ortega O. Human Rights in Global Supply Chains. Corporate Social Responsibility and Public Procurement in the European Union. *Human Rights & International Legal Discourse (HR & ILD)*. 2016. №1. P. 41-71.
43. Driving Change Through Public Procurement: A Toolkit on Human Rights for Procurement Policy Makers and Practitioners. *The Danish Institute for Human Rights*. 2020. URL:

- https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/dokumenter/udgivelser/hrb_2020/dihr_toolkit_public_procurement_2020_72dpi.pdf (last accessed: 30.09.2020).
44. Trepte P. *Regulating Procurement. Understanding the Ends and Means of Public Procurement Regulation*. USA : Oxford University Press, 2004. 411 p.
45. Sustainable procurement. An overview of the standard and how it can benefit your organization. *ISO*. URL: https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/ISO%2020400_Sustainable_procur.pdf (last accessed: 29.09.2020).
46. Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Public Procurement. *Unites Nations Commission on International Trade Law*. URL: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procurement-2011/Guide-Enactment-Model-Law-Public-Procurement-e.pdf> (last accessed: 20.10.2020).
47. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини: Реалізація Рамкової програми ООН «Захист, повага і засоби захисту». URL: <https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/UNGP-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 12.10.2020).
48. Buying social. A Guide to Taking Account of Social Considerations in Public Procurement. *European Commission*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cb70c481-0e29-4040-9be2-c408cddf081f> (last accessed: 20.09.2020).
49. Arrowsmith S. Horizontal policies in public procurement: a taxonomy. *Journal of public procurement*. 2010. Vol. 10. Issue 2. P. 149–186.
50. Case 31/87, Gebroeders Beentjes BV v State of the Netherlands. ECR 1988-04635. 1988. Para. 20. URL: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=95121&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=14635784> (last accessed: 25.10.2020).
51. Public Procurement Reform. Fact Sheet № 8: Social Aspects of the New Rules. URL:

- <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/15526/attachments/1/translations/en/renditions/native> (last accessed: 30.10.2020).
52. Employment through procurement – requirements. Trafikverket. Instruction. URL:
https://www.trafikverket.se/contentassets/4b744cc2432d40fd886ead511a04f074/tdok_2017_0444_eng_20171207.pdf (last accessed 20.10.2020).
53. New programme to boost employment through public procurement. *Finnish Government*. URL: <https://valtioneuvosto.fi/en/-/1410877/new-programme-to-boost-employment-through-public-procurement> (last accessed: 20.10.2020).
54. Targeted Recruitment and Training through the procurement process. URL: <https://www.londoncouncils.gov.uk/node/26759> (last accessed: 20.10.2020).
55. Semple A. Socially Responsible Public Procurement under EU Law and International Agreements: The GPA, CETA and the EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. *European Public Procurement and Public Private Partnership Law*. 2017. Vol. 12. Issue 3. P. 293-309.
56. Реформа державних закупівель. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=38c083f3-2571-466a-9583-3b43c2804ad9&title=ReformaDerzhavnikhZakupivel> (дата звернення: 30.10.2020).
57. The Public Services (Social Value) Act 2012. An introductory guide for commissioners and policymakers. Department for Digital, Culture Media & Sport. URL:
https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/690780/Commissioner_Guidance_V3.8.pdf (last accessed 26.10.2020).
58. Procurement Policy Note – Taking Account of Social Value in the Award of Central Government Contracts. Action Note PPN 06/20. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/921437/PPN-06_20-Taking-Account-of-Social-Value-in-the-Award-of-Central-Government-Contracts.pdf (last accessed: 20.10.2020).

59. United Nations Global Compact. URL: <https://www.unglobalcompact.org> (last accessed: 30.09.2020).
60. Andrecka M. Corporate Social Responsibility and Sustainability in Danish Public procurement. *European Public Procurement & Public Private Partnership*. 2017. № 3. P. 333-345.
61. Joseph S. Blame it on the WTO? A Human Rights Critique. USA : Oxford University Press, 2011. 327 p.
62. Public procurement. National Action Plans on Business and Human Rights. URL: <https://globalnaps.org/issue/public-procurement/> (last accessed: 20.10.2020).
63. UN Guiding Principles on Business and Human Rights: Swiss National Action Plan 2020-23. URL: <https://www.nap-bhr.admin.ch/napbhr/en/home.html> (last accessed: 20.10.2020).
64. National Action Plan for the implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. URL: <https://globalnaps.org/wp-content/uploads/2017/10/nap-finland.pdf> (last accessed: 20.10.2020).
65. Розробка Плану дій з реалізації Національної стратегії прав людини на період до 2023 року. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/rozrobka-planu-diy-z-realizatsii-natsionalnoi-strategii-u-sferi-prav-lyudini-na-period-do-2023-roku-6764> (дата звернення: 20.10.2020).
66. НБУ стурбований надзвичайно високими темпами споживчого кредитування URL: <https://minfin.com.ua/ua/2019/12/17/40086974/>
67. Іваненко Л. Правові засади споживчого кредитування. *Вісник Київського національного торгівельно-економічного університету*. -2011. № 1. С. 103-110.
68. Захаркін О. О. Мякота Т. С. Шляхи оптимізації споживчого кредитування в Україні в умовах фінансово-економічної кризи. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. 2010. № 1 (8). С. 79–84.

69. Луценко А. Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні. Економіка України. 2008. № 5. С. 37- 41.
70. Гордіца Т. М. Об'єктивні фактори кредитного ризику: сучасна теорія та практика в розрізі споживчого кредитування населення. Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Економічні науки: Збірник наукових праць. 2009. № 4(17). С. 68 - 73.
71. Гава Ю. Кредит: рятівне коло чи зашморг? Фондовый рынок. 2011. № 13. С. 14 -16.
72. Макконел К. Р, Брю С. Л. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. М.: ИНФРА-М, 2005. - 399 с.
73. Охріменко О. Чи хочуть Українці брати кредити? URL: www.wmg.lviv.ua
74. Ватаманюк М. М. Проблеми кредитування фізичних осіб в Україні напередодні та у розпал економічної кризи. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. № 20.5. С. 164 -167.
75. Звіт про фінансову стабільність URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?v=4
76. Кредитная ловушка. Чем опасны займы на телевизоры и смартфоны. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2019/02/12/645191/> (дата звернення: 20.11.2020).
77. TOP Credit. URL: <https://topcredit.ua/kak-poluchit-kredit> (дата звернення: 20.11.2020).
78. Ccloan URL: <https://www.ccloan.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).
79. Mycredit URL: <https://mycredit.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).
80. CreditON URL: <https://www.crediton.ua/ru> (дата звернення: 20.11.2020).
81. Швидко Гроші URL: <https://sgroshi.com.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).
82. Ваша Готівочка URL: <https://vashagotivochka.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).
83. Кредит Кафе URL: <https://creditcafe.com.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).
84. За 9 місяців кількість онлайн кредитів від фінкомпаній зросла на 144% URL: <https://afi.org.ua/articles/za-9-misyaciv-kilkist-onlayn-kreditiv-vid-finkompaniy-zrosla-na-144>

85. НБУ: Висока частка непрацюючих кредитів залишається значною проблемою банківського сектору. URL:<https://bank.gov.ua/stability/npl>
86. Доповідь про стан людського розвитку за 2019 рік: Огляд URL: https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/democratic_governance/human-development-report-2019.html
87. Финансовая стабильность в Республике Беларусь 2017. Аналитическое обозрение. URL: <http://www.nbrb.by/publications/finstabrep/finstab2017.pdf>
88. Responsible Lending Regulations: strengthening the resilience of borrowers to adverse interest changes. URL: <https://www.lb.lt/en/news/responsible-lending-regulations-strengthening-the-resilience-of-borrowers-to-adverse-interest-changes>
89. Українські споживачі та кредити «До зарплати»: юридичні та регуляторні аспекти. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/Presentation_Ukrainian-Consumers-And-High-Cost-Lenders_Jun14-2018.pdf
90. PS14/16: Detailed rules for the price cap on high-cost short-term credit - Including feedback on CP14/10 and final rules URL: <https://www.fca.org.uk/publications/policy-statements/ps14-16-detailed-rules-price-cap-high-cost-short-term-credit>
91. High-cost short-term credit. URL: <https://www.fca.org.uk/firms/high-cost-credit-consumer-credit/high-cost-short-term-credit>
92. Interest Rate Caps around the World Still Popular, but a Blunt Instrument URL:<http://documents.worldbank.org/curated/en/876751468149083943/pdf/WPS7070.pdf>
93. Campion, A., R. K. Ekka, and M. Wenner. Interest Rates and Implications for Microfinance in Latin America and the Caribbean. IDB Working Paper Series № IDB-WP-177.
94. Cottarelli, C. G. Galli, P. M. Reedtz, and G. Pittaluga. Monetary Policy through Ceilings on Bank Lending. Economic Policy Vol.1, № 3, p. 673–710.
95. Hawkins, P. and U. Khalil. Zambia - Assessing the Impact of Interest Rates Caps on the Credit Market. Unpublished note, World Bank.

96. Helms B. and X. Reille. Interest Rate Ceilings and Microfinance: The Story So Far. CGAP Occasional Paper. № 9.
97. Heng D. Impact of the New Financial Services Law in Bolivia on Financial Stability and Inclusion. IMF Working Paper, WP/15/267.
98. Maimbo, S. M. and C. A. H. Gallegos. Interest Rate Caps around the World: Still Popular, but a Blunt Instrument. World Bank Policy Research Working Paper 7070.
99. Mbengue, D. M. The Worrying Trend of Interest Rate Caps in Africa. CGAP Blog, URL: <https://www.cgap.org/blog/worrying-trend-interest-rate-caps-africa>.
100. Section 33B (1) (a) of the Banking (Amendment) Act URL: http://kenyalaw.org/kl/fileadmin/pdfdownloads/AmendmentActs/2016/Banking_Amendment_Act2016.pdf
101. Njoroge P. A Safer Path for Interest Rates. Daily Nation Op-Ed, August 2, 2016. URL: <http://www.nation.co.ke/oped/Opinion/ongoing-reforms-in-banking-sector-will-reduce-cost-of-credit/440808-3327676-4vs7h4/index.html>
102. C. Emre Alper, Benedict Clements, Niko Hobdari, and Rafel Moyà Porcel Do Interest Rate Controls Work? Evidence from Kenya. *IMF Working Paper*. May 2019. 23p.
103. Медведєва М.О. Право на сприятливе докiлля в контекстi унiверсальних стандартiв прав людини. *Актуальнi проблеми мiжнародних вiдносин*. 2009. Вип. 83. Ч. II. С. 161–165.
104. Вiнник О.М. Договiрнi вiдносини державно-приватного партнерства: проблеми правового регулювання. *Вiсник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2 (14). С. 90–107.
105. Мороз Г.В. Концесiя природних ресурсiв: законодавчi та науковi положення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 177–179.
106. Про схвалення Нацiональної стратегiї управлiння вiдходами в Україні до 2030 року: Розпорядження Кабiнету Міністрiв України вiд 08.11.2017 р. № 820-р. *Офiцiйний вiсник України*. 2017. № 94. Ст. 2859.

107. Воробйова І.В. Актуальні проблеми господарсько-правового забезпечення концесії. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Т. 2. С. 12–15.
108. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 48. Ст. 325.
109. Захарченко А.М. Управління об'єктами державної власності (господарсько-правові аспекти): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2017. 536 с.
110. Третьак Н., Каленська О. Використання світового досвіду публічно-приватного партнерства в Україні. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2019. № 5 (24). С. 41–47.
111. Public-Private Partnership Stories. India: Berhampur Solid Waste Management. Public-private-partnership legal resource center. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/solid-waste-management-project-city-berhampur> (Last accessed: 20.11.2020).
112. Киртока М.П. Державне регулювання концесійної діяльності в Україні: дис. ... канд. наук з держ. управ.: 25.00.02. Київ, 2020. 242 с.
113. Фуфалько І.Ю. Сучасний стан імплементації державно-приватного партнерства в Україні. *Економічний простір*. 2018. № 135. С. 124–138.
114. Про визначення та затвердження об'єктом концесії Фастівського сміттєзвалища, розташованого на Окружній дорозі в місті Фастові: Рішення Фастівської міської ради від 26.05.2016 р. № 7-ХІІІ-VІІ. URL: <http://fastiv-rada.gov.ua/node/7769> (дата звернення: 20.11.2020).
115. Про зупинення рішень Фастівської міської ради VII скликання від 26.05.2016 року № 1-ХІІІ-VІІ «Про розпуск виконавчого комітету Фастівської міської ради Київської області», № 6-ХІІІ-VІІ «Про депутатський запит депутата міської ради Кудя Р.В. «Щодо оголошення конкурсу на призначення керівників комунальних підприємств у м. Фастів», № 7-ХІІІ-VІІ «Про депутатський запит депутата міської ради Кириченка І.В. «Про визначення та затвердження об'єктом концесії Фастівського сміттєзвалища, розташованого на Окружній дорозі в місті

- Фастові»: Розпорядження виконавчого комітету Фастівської міської ради від 31.05.2016 р. № 133-од. URL: <http://fastiv-rada.gov.ua/node/7743> (дата звернення: 20.11.2020).
116. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 р. № 997-XIV (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 41. Ст. 372.
117. Зуєв В.А. Правові проблеми забезпечення державно-приватного партнерства у сфері поводження з відходами. *Держава і право*. 2013. Вип. 62. С. 258–263.
118. Подолян Ю.О. Концесія як форма державно-приватного партнерства: аналіз чинного законодавства. *DICTUM FACTUM*. 2020. № 1 (6). С. 58–67.
119. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 524.
120. Ільків Н.В. Основні принципи здійснення державно-приватного партнерства в екологічній галузі. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 190–203.
121. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. *Official Journal of the European Union*. 22.11.2008. L 312.
122. Про управління відходами: проєкт закону України від 04.06.2020 р. № 2207-1-д. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=69033&pf35401=528766> (дата звернення: 20.11.2020).
123. Гриняк А. Типові та примірні договори як джерела правового регулювання підрядних договірних відносин. *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 43–46.
124. Кицик Я.Р. Сутність примірного договору у господарському праві України. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 102–105.
125. BOT DBO and Concession Agreements for municipal solid waste disposal, recycling, sanitary landfill and waste to energy. Public-private-

- partnership legal resource center. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sector/solid-waste/sample-contracts-waste-disposal-treatment-recycling> (Last accessed: 20.11.2020).
126. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2020 р. № 820. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2379.
127. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 03.10.2019 р. № 157-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 4. Ст. 25.
128. Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики: монографія. Дніпропетровськ, 2011. 373 с.
129. Краснова М. Методологічні засади сучасного екологічного права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 5–9.
130. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України: Наказ Міністерства юстиції України від 02.06.2004 р. № 43/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04#Text (дата звернення: 20.11.2020).
131. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36–37. Ст. 242.
132. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 547.
133. EBRD Core Principles for Modern Concessions Law. Public-private-partnership legal resource center. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/ebrd-core-principles-modern-concessions-law> (Last accessed: 20.11.2020).
134. Extended Producer Responsibility / OECD. URL: <http://www.oecd.org/environment/waste/extended-producer-responsibility.htm> (last accessed: 20.11.2020).

135. Фатхутдінова О.В., Хлобистова К.В. Розширена відповідальність виробника як базовий принцип сучасної системи управління відходами: перспективи правового регулювання в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (115). С. 19–26.
136. Омеляненко Т.Л. Ринкові підходи до формування організаційно-економічного механізму поводження з відходами за європейським досвідом. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 3. С. 159–168.
137. Трубіна М.В. Нормативно-правове та інституційне забезпечення управління відходами в Україні. *Фінансове право*. 2013. № 2 (24). С. 27–29.
138. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сплати екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та вдосконалення деяких податкових норм: Закон України від 04.07.2013 р. № 422-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20–21. Ст. 720.
139. Зуєв В.А. Правові проблеми реалізації екологічного податку на продукт як складової економічного механізму у сфері поводження з відходами (на прикладі утилізації транспортних засобів). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 96–103.
140. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо відміни екологічного податку за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів та оподаткування акцизним податком операцій з переобладнання ввезеного на митну територію України транспортного засобу у підакцизний легковий автомобіль: Закон України від 08.04.2014 р. № 1191-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 872.
141. Пояснювальна записка до проєкту закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо відміни утилізаційного збору та акцизу з переобладнання транспортного засобу)» від 12.03.2014 р. № 4238. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49911 (дата звернення: 20.11.2020).

142. Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо включення податку за виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці до екологічного податку): проєкт закону України від 21.10.2015 р. № 3199-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56866 (дата звернення: 20.11.2020).
143. Пояснювальна записка до проєкту закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо включення податку за виробництво й імпорт упаковки та товарів в упаковці до екологічного податку)» від 21.10.2015 р. № 3199-1. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=56866&pf35401=365909> (дата звернення: 20.11.2020).
144. Гайдуцький І.П. Екологічні податки не вирішують екологічні проблеми. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. 2014. № 1140. Вип. 11. С. 14–19.
145. Стан, тенденції та перспективи впровадження засад сталого розвитку житлової сфери України»: Аналітична записка. Офіційний веб-портал Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/stan-tendencii-ta-perspektivi-vprovadzhennya-zasad-stalogo-rozvitku> (дата звернення: 24.11.2020).
146. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року: постанова Кабінетом Міністрів України постанови від 16.12.2015 № 1094. *Офіційний вісник України*. 2016. № 2. Ст. 76.
147. Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» щодо реалізації державних житлових програм:

- Закон України від 16.03.2017 № 1954-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 32. Ст. 985.
148. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 94. Ст. 2709.
149. Про внесення змін до порядків, затверджених постановами Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 р. № 140 і від 29 лютого 2012 р. № 193: постанова Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 708. *Офіційний вісник України*. 2017. № 77. Ст. 2379.
150. Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 819. *Офіційний вісник України*. 2018. № 82. Ст. 2718.
151. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 101. Ст. 3291.
152. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 № 2246-VIII. *Офіційний вісник України*. 2018. № 2. Ст. 48.
153. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 № 2629-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 50. Ст. 400.
154. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 31.10.2019 № 265-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 52. Ст. 393.
155. Про Державний бюджет України на 2021 рік: проект Закону України № 4000 від 14.09.2020. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*.
URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938 (дата звернення: 10.11.2020).
156. Лист-відповідь на запит про доступ до публічної інформації Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» № 556/08 від 28.05.2020.

157. Онлайн презентація спецдоповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Реалізація права внутрішньо переміщених осіб на житло».
URL: <https://www.facebook.com/denisovaombudsman/videos/1772551966247474> (дата звернення: 24.11.2020).
158. Кількість зареєстрованих ВПО станом на 13 квітня 2020 р. *Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України.*
URL: <https://mtot.gov.ua/ua/kilkist-zareestrovanih-vpo-stanom-na-13-kvitnja-2020-r> (дата звернення: 14.04.2020).
159. Лист-відповідь на запит про доступ до публічної інформації Дніпропетровського регіонального управління Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» № 02-04/345 від 01.06.2020.
160. Лист-відповідь на запит про доступ до публічної інформації Іпотечного центру в м. Києві та Київській області Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» № 413 від 01.06.2020.
161. Лист-відповідь на запит про доступ до публічної інформації Луганського регіонального управління Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» № 01/183 від 26.05.2020.

Наукове видання

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ
НА ЗАСАДАХ ІДЕОЛОГІЇ НОВОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ**

Монографія

Українською мовою

Відповідальний за видання Р.А. Джабраїлов
Редактор Р.А. Джабраїлов
Технічний редактор О.М. Єрмоленко

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України»
01032, Київ 32, бульв. Т. Шевченка, 60

Підписано до друку 24.12.2020.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 6,5. Ум. фарб.-відб. 6,5. Обл.-вид. арк. 7,0.
Зам. 0010. Тираж 70 прим.

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
14035, м. Чернігів, вул. Станіславського, 40
Тел. +38-097-385-28-13